

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
JUHÁSZ GYULA PEDAGÓGUSKÉPZŐ KAR
MŰVELŐDÉSTUDOMÁNYI TANSZÉK

**EDWARD WILLIAM COLE ÉS A BOOK ARCADE, VALAMINT HELYÜK ÉS
SZEREPÜK AZ AUSZTRÁL TÖMEGKULTÚRÁBAN**
EDWARD WILLIAM COLE AND HIS BOOK ARCADE, THEIR ROLE AND PLACE IN
AUSTRALIA'S MASS CULTURE
(lezárva 2024. május 20-án)

Készítette: Cséplő Noémi
Kulturális mediáció MA

Témavezető: dr. Szirmai Éva
főiskolai docens

Szeged, 2024

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. Történeti háttér	3
2. Edward William Cole útkeresése	7
2.1. Az első húsz év	8
2.2. Ausztrália, az ígéret földje	9
2.3. Melbourne	13
3. Cole, a könyvkereskedő	15
3.1. A Paddy's Market	15
3.2. Az első Book Arcade	16
3.3. A második Book Arcade	18
3.4. Hirdetések, reklámok	20
3.5. A szivárvány	22
4. A gondolkodó, alkotó E. W. Cole	24
4.1. Vallás	24
4.2. Emberek közötti egyenlőség	28
4.3. Világszövetség	30
4.4. Szórakoztató könyvek	33
Összegzés	36
Felhasznált irodalom	37
Mellékletek	

Bevezetés

Edward William Cole-lal egy ifjúsági könyv fordítása kapcsán találkoztam. A Manó Könyvek jóvoltából én fordíthattam Amelia Mellor *The Grandest Bookshop in the World* című könyvét, és azonnal lenyűgözött ennek az embernek az élettörténete, a tenniakarása, a tanulási vágya, a jósága, az állhatatossága, a következetessége, a világlátása, az, ahogy konzervatív viktoriánusként mégis kilógott a saját korából. Ámulatba ejtett az általa létrehozott Book Arcade összetettsége, és nagysága, amely szinte önálló kis univerzumként működve Melbourne kulturális életében mindennek és mindenkinek helyet biztosított. Többet akartam tudni róla, felderíteni azt az utat, amit bejárt, hogy elérje, megvalósítsa az álmát. Ennek eredménye ez a dolgozat, mely magyar nyelven elsőként igyekszik bemutatni e kivételes ember életét és munkásságát.

Edward William Cole 1852-ben iskolázatlanul, aranyásó szerencsevadászként érkezett Ausztráliába, majd 1883-ban megnyitotta Melbourne-ben a világ legnagyobb könyvesházát, a Cole's Book Arcade-ot, és kora egyik meghatározó gondolkodójává, véleményformálójává vált. Dolgozatomban vizsgálom, hogy E. W. Cole életének állomásai, személyiségének meghatározó vonásai, személyes érdeklődése és törekvései miként tették lehetővé ezt a rendkívüli életutat. Igazolni kívánom, hogy ez a különleges ember – korát messze megelőzve – érája egyik legfontosabb kulturális mediátorává vált, s ezzel egy időben a Cole's Book Arcade Melbourne, Ausztrália és a világ egyik legnagyobb könyvesházaként és egyben a világ első szuperáruházaként a tömegkultúra fellelegvárává nőtte ki magát.

E. W. Cole életútját követve igazolást keresek azon feltevésemmre, hogy a társadalmi, szociális és kulturális környezet, történelmi helyzet nagyban segítette Cole munkáját, fejlődését és a Book Arcade létrejöttét, elfogadottságát.

Kutatásom módszertani alapelveként a primer források feldolgozását tűztem ki célul, így saját írásain keresztül tanulmányozom E. W. Cole fennmaradt kulturális örökségét, vizsgálom műveinek ismertségét, elterjedtségét és időtállóságát.

A történelmi-kulturális háttér felderítésében elsősorban magyar és angol nyelvű nyomtatott forrásokra támaszkodom, míg E. W. Cole életének és munkásságának, valamint a Book Arcade történetének feldolgozása során – a magyar nyelvű nyomtatott és online források hiánya miatt – főleg angol nyelvű, többségében online elérhető forrásokat használok fel, kiemelten kezelve E. W. Cole saját írásait.

1. Történeti háttér

A 19. századra a földrajzi felfedezéseknek köszönhetően az ismert világ kiszélesedése magával hozta a gyarmatbirodalmak létrejöttét, a nagyobb birodalmakhoz gyorsabb közlekedésre, fejlettebb iparra volt szükség, így az ipari forradalom, a gyarmati területek révén elérhető sokkal több nyersanyag és a leigázott, munkára fogható, gyarmatosított népek mint olcsó munkaerő villámgyors fellendülést eredményeztek, egyben alapul szolgáltak a kapitalista gazdaság kialakulásához is.

A társadalmi berendezkedés is átalakult, a társadalmi rétegek közötti átjárhatóság lehetségessé vált, megnyílt az út a nemzetállamok kialakulása felé.

A fenti változások nyomán létrejött a modern társadalom, mely három pillérre támaszkodott: a piacra (kapitalizmus), az igazolható tényeken alapuló tudományos-technikai tudásra, valamint az átalakult, átjárhatóbb társadalmi-politikai berendezkedésre (Heller, 2005).

Ebben a történelmi-kulturális közegben kezdődött meg Ausztrália gyarmatosítása, mely a többi gyarmathoz képest olyan eltéréseket mutat, melyekre érdemes kitérnünk.

Ausztráliáról elsősorban az őslakosok és kultúrájuk, a többszáz nyelv, a különleges hiedelmek jutnak eszünkbe, pedig e távoli földrész európai jellegű történelme – alig 250 év – is figyelmet érdemel, mivel fejlődése jelentősen eltér a gyarmatbirodalmak legtöbbjétől. MacIntyre (2014) nagyon pontosan megfogalmazza ezeket a különbségeket:

„egyrészt az ausztrál gyarmati társadalomban összeolvadtak az Egyesült Királyság különböző népei, az angolok, írek, skótok és walesiek kultúrájuk egyes elemeit megőrizve csatlakoztak a nagy közös vállalkozáshoz; ezzel összefüggően a felekezeti egyenlőséget nagyon korán elfogadták. Másodszor a gyarmatokon nem alakult ki sem bevett egyház, sem örökletes földbirtokos arisztokrácia és szigorúan hierarchikus katonai kaszt; a feudális örökség nélküli új társadalomban nem voltak urak és szolgák. Harmadrészt a magas életszínvonal és a sokféle lehetőség nagyobb társadalmi részvételt tett lehetővé: több volt a szabad idő, elterjedtebb az írástudás, többen jártak templomba, és vettek részt önkéntes munkában. Ausztrália ebben az Egyesült Államokra hasonlított, de Amerikának fegyverrel kellett kivívnia a szabadságát, az ausztrálok viszont Nagy-Britannia javított változatának látták az országukat” (MacIntyre, 2014, p. 227).

Az észak-amerikai kontinens több tízezer elítéltnak biztosított helyet, ám a függetlenségi háborút lezáró versailles-i békében, 1783-ban Nagy-Britannia elveszítette ottani gyarmatait, valamint le kellett mondania Szenegálról és Menorcáról is. Ezt a veszteséget ellensúlyozta az 1770-ben felfedezett Ausztrália brit birtokká nyilvánítása (Hahner, 2021, p. 240). A Cook által „terra nullius”-nak, azaz uratlan, gazdátlan földnek nevezett távoli világrész – bár elhelyezkedése miatt komoly kihívást jelentett – valójában több előnyt is hordozott. A hatalmas földterület kecsegtető lehetőséget kínált a fegyencek elhelyezésére, a távolság pedig

valószínűsítette, hogy a büntetésüket letöltő fegyencek nem térnek vissza az anyaországba, hanem az új területen próbálnak majd letelepedni (Rickard 1988, p. 24). A fegyenckolóniák magukkal hozhatták a környező területekre beáramló szabad telepesek érkezését is, a két csoport együtt pedig már olyan bázist jelenthetett a brit birodalomnak, melynek segítségével megerősíthette kereskedelmi és halászati pozícióit is a térségben (Domaniczky, 2018, p. 230).

A fentiek alapján tehát Ausztráliában már a kezdetektől igény volt a szabad telepesekre, hiszen szükség volt a fegyenctelepeket kiszolgáló külsős termelőkre, iparosokra, kézművesekre, kereskedőkre is. Az első letelepedési engedélyeket már 1792-ben kiadták, bár eleinte csak kevesen vállalkoztak a hatalmas távolság legyőzésére egy jobb élet reményében, főleg a családdal együtt. Elsősorban a középosztály és az elszegényedett nemesség indult útnak új vizek, új lehetőségek felé (Rickard, 1988, p. 30). Ahogy az első victoriai telepesnek tartott Thomas Henty vallotta életrajzírójának: „amint odaérünk, a társadalom legfelső fokára kerülünk”¹² (uo.). A gyarmat tehát olyan lehetőségeket kínált, ahol kevesek között kellett és lehetett érvényesülni, míg régi lakhelyükön, a berögzött társadalmi helyzetükben bárminemű előrelépés lehetetlennek tűnt. Amint a fentiekből is kitűnik, a hatékony gyarmatosítás a tőke és a munka közötti egyensúly megtalálásán alapult.

A 19. században a kínai bevándorlók is megjelentek Ausztráliában, elsősorban a hiányzó munkaerő pótlására, első közösségeik nyomai ma is láthatóak a Victoria állambeli kisvárosokban (Domaniczky, 2018, p. 116). Betelepedésük két ellentétes irányú mozgalmat indított el: egyrészt a fehér faj felsőbbrendűségét hirdető Fehér Ausztrália-politikát, másrészt pedig a multikultúra szélesedését.

Amikor 1851-ben aranyat találtak Dél-Ausztráliában, az emigráció minden szempontból megváltozott. Alig egy évtized alatt mintegy félmillió bevándorló érkezett, ezzel a népesség 1860-ra átlépte az egymillió főt, majd 1900-ra a négy millió főt (Domaniczky, 2018, p. 115). A népesség ilyen mértékű növekedése magával hozta a fegyencszállítmányok leállítását és a felelős kormányzatok létrehozását is, mellyel sokkal demokratikusabb államrendezkedés jött létre, mint az anyaországban (MacIntyre, 2014, p. 224). Ugyanezen népmozgás természetesen a kultúra, elsősorban az európai kultúra gyors terjedésével, a multikulturális társadalmak létrejöttével is járt.

Az aranyláz első hullámaiban elsősorban család nélküli, fiatal férfiak érkeztek

¹ „immediately we get there we shall be placed in the first Rank in Society” (eredeti idézet innen: <https://vceausthistory.weebly.com/primary-documents.html> [2024. 03. 27.]

² A magyarul meg nem jelent szövegek szó szerinti idézeteit a főszövegben saját fordításomban közlöm, az eredeti szöveg vagy online forrás lábjegyzetbeni feltüntetésével. A magyarul meg nem jelent műcímeket a főszövegben eredeti nyelven közlöm.

Ausztráliába (ahogy más aranylelő telepekre is), akiknek a gyors meggazdagodás után nem állt szándékukban maradni. Csak a későbbi hullámokkal érkeztek meg azok – a főleg középosztálybeliek –, akik az aranyásókból kívántak megélni: képzett iparosok, kézművesek, kereskedők, értelmiségiek, akik az új bányászatra rátelepedve hozták létre saját műhelyeiket, üzleteiket, kiszolgálva a szerencsevadászokat, illetve a később velük érkező családokat (Rickard, 1988, p. 33).

Az aranyláz felgyorsította a gazdasági fejlődés folyamatait, a beáramló szakképzett munkaerő és értelmiség pedig a szakértelmet biztosította ehhez a fejlődéshez. A fejlett gazdaság fejlett államszervezetet is igényelt, ehhez pedig figyelembe kellett venni az Ausztráliában élők összességének kulturális örökségét, a magukkal hozott értékeket, értékrendeket.

Természetesen számolni kellett az itt talált őslakosokkal, a 19. században érkezett kínai bevándorlókkal, valamint azzal a bevándorló tömeggel, amely elsősorban a brit birodalom különböző területeiről érkezett, ezért rendkívül színes egyveleget alkotott. A történészek e kérdésben nem értenek egyet; van, aki angolszász kultúráról beszél (Hahner, 2021; Inglis, 1974), míg mások inkább a multikulturális jelleget érzik erősebbnek (Rickard, 1988; Domaniczky, 2018; MacIntyre, 2014). MacIntyre kifejezetten így fogalmaz: „A fehér felsőbbrendűség ideológiáját viharos gyorsasággal váltotta fel a multikulturalizmus” (MacIntyre, 2014, p. 229). Én az utóbbiakkal értek egyet, sokkal összetettebbnek látom a korabeli ausztrál társadalmat, mint a brit birodalom ausztrál kivételének. A nem brit területekről betelepülők, illetve eleve itt élők annyira különböző kultúrát képviselnek, mely semmiképpen nem vehető egy kalap alá a brit-európai kultúrával, másrészt a brit területekről érkezők sem voltak egységesek, sem vallásban, sem kultúrában, sem pedig nemzeti hovatartozásban (Inglis, 1974, p. 8). Az európai és amerikai forradalmi eszmék is átsodródtak az óceánon a menekülőkkel, betelepülőkkel együtt, az Angliában nem szívesen látott protestánsok is nagyobb számban érkeztek, de a nagy világvallások közül a judaizmus, a keleti tanok és az iszlám is jelentős képviseléssel bírt (Domaniczky, 2018, p. 118). Dél-Ausztrália például kifejezetten kereste, hívta, várta a másként gondolkodókat, az új értékekben, tudományokban hívőket, a nonkonformistákat. S Mivel minden bevándorló magával hozta a saját kulturális hátizsákját, így nem csupán az új életterrel, új földrésszel, hanem annak lakóival is kompromisszumot kellett kötni (Rickard, 1988, pp. 37–39).

Az európai és amerikai forradalmi eszmékkel felfegyverzett, az aranymezőkre áramló tömeg – mely először csak a bányászati engedélyek díja miatt elégedetlenkedett – hamarosan politikai követelésekkel is előállt, elindította a gyarmatot a demokratizálódás útján. Ezeknek a bevándorlóknak köszönhetjük azokat a jogokat, amelyekre Ausztrália méltán büszke és

amelyekkel megelőzte korát: a választójog kiterjesztése vagy a 8 órás fizetett munkanap kivívása. Az 1850-es választási törvény – elméletileg – az őslakos férfiaknak is választójogot biztosított.

Az Ausztrália területén létrejött kisebb államok igyekeztek egységesen fellépni a hasonló ügyekben, így az 1870-es évekre felmerült az államszövetség gondolata is, mely biztonsági garanciát jelenthetett, bár bizonyos esetekben akár gazdasági hátrányokkal is járhatott. Az államszövetség végül 1901-ben jött létre, illetve ugyanezen év január elsejével lépett hatályba a Viktória királynő szentesítette Alkotmány, az *Australian Constitution Act*, mely mérföldkőként áll nemcsak az ausztrál, de a jogtörténet folyamában is, függetlenséget biztosítva a szövetségbe tömörült gyarmatoknak, új távlatokat nyitva a 20. századra.

Ebben a rövid összefoglalásban csak azokat a szegmenseit érintettem Ausztrália történelmének és fejlődésének, amelyeket a dolgozat szempontjából fontosnak ítélttem. Az azonban a fentiekből egyértelműen kiderül, hogy Ausztrália ideális terepet biztosított a felvilágosodás talaján kialakult modern államnak, a kapitalista világrendnek, a számtalan szellemiség, filozófia és gondolat terjedésének, a multikulturális társadalomnak, a modern és korszerű jog létrejöttének, az emancipációnak. Természetesen voltak területek, amelyeken Ausztrália nem előzte meg a saját korát, mint például az idegenekkel szembeni diszkrimináció vagy az őslakosok kultúrájának, társadalmának megőrzése. Mégis otthont, hazát biztosított széles néptömegeknek, olyan bevándorlóknak, akik a saját kezükbe akarták venni az életük irányítását és ehhez itt találtak megfelelő háttérre. Ahogy egyikük mondta: „Angliában létezzük, de itt úgy érezzük, élünk”³ (idézi Rickard, 1988, p. 44).

³ „In England, we exist, here we feel we are alive.”

2. Edward William Cole útkeresése

Egy életút, egy munkásság vizsgálatakor a kortársak megemlékezései inkább szubjektív, míg a visszatekintő kutatók inkább objektív képet adnak a vizsgált személyről. Cole-ról a kortársai közül többen írtak, alkalmazottai könyvekben állítottak emléket egykori mesterüknek. Ám a Cole-t méltató munkák 1929 után eltűnnek, hosszú évtizedekre. Az első komoly munka Cole unokája, Cole Turnley (1974) tollából származik, aki a családi legendákat összegyűjtve írta meg művét, mely jelen dolgozatnak is a gerincét adja, illetve a későbbi munkákat is nagyban meghatározta. 1988-ban jelent meg George Dean könyve (Dean, 1988), aki numizmatikusként foglalkozott Cole-lal és az érméivel. Ezután újabb csönd következett, és csak az ezredforduló táján kezdték el újra felfedezni E. W. Cole-t és munkásságát, vélhetően a család által szorgalmazott kutatásoknak köszönhetően. Lisa Lang életrajzi⁴ és fiktív⁵ történettel is jelentkezett a 2000-es évek elején. Kifejezetten a könyvkereskedő Cole-t kutatja J. P. Holroyd az ausztrál könyvkereskedésről szóló művében⁶, mely 2015-ben jelent meg. Richard Broinowski, egykori diplomata, korábbi nagykövet 2020-ban írt minden részletre kiterjedő monográfiát (Broinowski, 2020) Cole-ról, munkája szintén remek alapot szolgáltatott jelen dolgozathoz, mivel politikusként a történelmi-társadalmi-jogi háttérrel is érthetőbbé tette.

A Book Arcade és Edward William Cole előtt tiszteleg Amelia Mellor magyarul 2022-ben megjelent regénye, *A világ legnagyobb könyvesháza*, mely szépen festi meg mind E. W. Cole alakját és szellemiségét, mind pedig a Cole's Book Arcade nagyszerűségét. A kötet előzménytörténete *A mágikus könyvtár* címmel 2023-ban jelent meg magyarul, és a Paddy's Marketen töltött időszakban játszódik, főhőse pedig William T. Pyke. A sorozat harmadik kötete várhatóan 2024 októberében jelenik meg Ausztráliában, és 2025 tavaszán Magyarországon.

Nem vitathatjuk el azonban a leszármazottak munkáját, akik a 2000-es évektől, Cole Turnley munkáját alapul véve töretlenül gyűjtötték a Cole-hoz kapcsolódó emlékfoszlányokat, rendszerezték a műveit, és újra életre keltették Cole szellemiségét. A kéziratot, illetve a nehezen olvasható nyomtatott szövegeket digitalizálták és átirattal látták el, ha azt korábban a Victoria Museum vagy a National Library of Australia nem tette meg. A munkához a leszármazottak történészek segítségét is kérték, így Lisa Mendes az angliai és dél-afrikai, míg a *Way Back*

⁴ Lang, Lisa (2007): *Chasing the Rainbow*. Arcade Publications, Melbourne

⁵ Lang, Lisa (2010): *Utopian Man*. Allen&Unwin, Sydney

⁶ Holroyd, John Percy (2015): *The Australian Book Trade: A Bookseller's Contribution to Its History*. Ability Press, Melbourne

*When*⁷ tudósai az ausztrál eseményeket és nyomokat porolták le és gyűjtötték össze tanulmányaikban⁸. A családi összefogás eredménye egy olyan hihetetlenül információgazdag weboldal, a www.ewcole.com, mely úgy írásaiban, feltöltött dokumentumaiban, mint képanyagában egyedülálló módon tárja elénk Edward William Cole személyét, történetét, munkáját, szellemi hagyatékát.

2.1. Az első húsz év

A családi legenda szerint Edward William Cole burokban született. Nagy szüksége is volt a szerencsére, mivel élete első három évtizedében igen sanyarú körülmények között élt.

E. W. Cole 1832. január 4-én jött a világra Woodchurchben, zavaros családi körülmények között (Rudd, 2021, p. 13). Anglia éppen a mezőgazdasági fellendülés végén és az ipari forradalom elején járt, nagyívű társadalmi és gazdasági változások szele fűjt. A gyermek Cole maga is megtapasztalhatta a vidéki élet folyamatos hanyatlását, hiszen ezt az életet élték szülei, felmenői is, és saját szemével láthatta az új kor technológiai vívmányait, megtapasztalhatta a globalizáció szülte hatalmas lehetőségeket, amelyek elérhetőek voltak mindazok számára, akik elég bátornak bizonyultak, hogy lépést tartsanak a haladással (Mendes, 2019, p. 4). Ebben és csakis ebben a korban, szellemben és lehetőségek között válhatott Edward William Cole azzá a könyvkereskedővé és könyvkiadóvá, akivé végül Ausztráliában lett.

Vélhetően hihetünk Gary Samsonnak, a Woodchurch Ancestry Group tagjának, aki azt írja, hogy amikor Edward Cole a kivándorlás mellett döntött 1850-ben: „[t]izennyolc évesen mezőgazdasági munkásként hagyta el Angliát, gyakorlatilag intézményi oktatás nélkül, bár tudott írni és olvasni, és volt a zsebében £20...” (idézi Mendes, 2017, p. 16).

Cole távozásának oka lehetett a zsúfolt ház, a kilátástalan földműves életmód, mely a virágzó Kentet is megviselte, hiszen a mezőgazdasági forradalom a földművesek munkáját is elvette, vagy akár vallási ellentét is a családon belül. Bármilyen volt is a távozás oka, az ifjú Cole tizenhét évesen úgy döntött, hogy szerencsét próbál, és Londonba indult, hogy aztán 1850-ben az éhség és a kilátástalanság tovább hajszolja Dél-Afrikába, ahol tárt karokkal fogadták a bevándorlókat, hiszen a kormányzati szándék éppen az volt, hogy a kolóniákat angol letelepedőkkel töltsék fel. Cole 1850. április 14-én lépett a *Dalhousie* fedélzetére, és június 25-én érkezett meg Cape Townba. Túl sok tény a Dél-Afrikában töltött időről a kutatóknak sem

⁷ A *Way Back When* egy olyan kreatív, különleges történészcsapat, amelynek tagjai szívesen vállalnak kutatásokat szinte minden területen és témában, hogy még átélhetőbbé tegyék a történelmet. Esetünkben az E. W. Cole lezármasztottak kérésére jártak utána Cole életeseményeinek, igazolták vagy sem a családi legendák alapját és valóságosságát, iratokkal, újságcikkkel támasztották alá a vélt vagy valós tényeket, ahol lehetett, vagy épp megcáfolták azokat.

⁸ Mindkét tanulmány felhasználásához a www.ewcole.com oldal adminisztrátora, a EW Cole Foundation jelenlegi vezetője, E. W. Cole dédunokája, Tony Rudd adott engedélyt, amit ezúton is köszönök.

sikerült felmutatniuk, azt azonban biztosan tudjuk, hogy nem sokáig volt maradása a háborús közegben, így 1852. szeptember 29-én a *Sebim* fedélzetén Ausztráliába indult (Mendes, 2017, p. 132), és 1852. november 11-én meg is érkezett Melbourne-be, még hozzá a Cole's Wharf kikötőbe. Ugyanezen a napon, bár egy másik hajóval, két másik fontos személy is Ausztráliába érkezett: Samuel Mullen és George Robertson. Cole, Mullen és Robertson neve fémjelzi nem csupán Melbourne, de egész Ausztrália könyvkiadását az elkövetkező évtizedekben (Rudd, 2021, p. 18).

2.2. Ausztrália, az ígért földje

Bő egy évtizeddel Sydney alapítása után az európai bevándorlók Melbourne környékén is elkezdtek letelepedni, megfelelő terepet találva itt az Angliában oly elterjedt birka- és marhatenyésztésnek. A gyorsan fejlődő vidék 1851. július 1-jén önálló gyarmattá alakult Victoria néven, székhelyül pedig Melbourne-t választották (Domaniczky, 2018, p. 337). A területet azonban mégsem a legelésző juhnyájak és marhacsordák tarolták le, hanem az ideáramló aranyásók, akikről először 1851. május 15-én, a Bathurstból Sydney-be érkezett postakocsi hozott hírt (Inglish, 1974, p. 191).

Amikor Edward William Cole 1852-ben megérkezett Melbourne-be, a város még korántsem volt virágzó világváros. Az ideözönlő szerencsevadászoktól túlszűfolt, szeméttel és legyekkel teli városban csillagászati árat kértek egy-egy fekvőhelyért, amely sok esetben csupán egy asztal teteje vagy éppen egy kikötői dokk száraz sarka volt. A megérkezők itt próbáltak megszabadulni mindattól, amihez a hajóút során ugyan ragaszkodtak, de innentől feleslegessé, sőt, akadállyá vált számukra. Erről az időszakról Cole Turnley számol be (Turnley, 1974), felhasználva mindazokat a – némileg romantikusan kiszínezett – történeteket, amelyeket maga Edward William Cole mesélt a gyermekeinek, és amelyeket Cole Turnley édesanyja, E. W. Cole legidősebb lánya, Ada Belinda Cole Turnley adott át a fiának.

Cole még a *Sebim* fedélzetén barátságot kötött egy Henry Smith nevű férfival, és elhatározták, hogy együtt, egymást segítve próbálnak szerencsét az aranymezőkön. Az utat a mintegy 130 kilométerre lévő Forest Creekig (későbbi nevén Castlemaine) gyalog tették meg, útközben gyűjtve be néhány szükséges holmit és olyan jó tanácsokat, mint hogy vizet csak forralva igyanak, leginkább tea formájában.

Cole és Smith 1852 novembere legvégén vagy talán december elején ért a táborba és próbáltak olyan földdarabot keresni, ahol még nem ás senki. Ilyet azonban csak a pataktól messze találtak, így első próbálkozásaik során minden egyes talicska földet le kellett tolniuk a vízpartra, hogy átmoshassák. Néhány nap alatt egy gyógyszeres üvegcsét meg is tudtak tölteni arannyal, ám mindketten elkapták a vérhast. Cole néhány nap után jobban lett, ám barátja,

Henry Smith végül belehalt a kórba⁹ (Turnley, 1974, pp. 13–17). Cole számára az aranyásás itt be is fejeződött, innentől másként próbált megélni az aranymezőkön.

Már nemcsak legenda, hanem dokumentumok is tanúskodnak arról, hogy Edward William Cole, miután eladta a Henry Smith-szel közösen szerzett bányajogot, a szerszámokat és a kevéske kinyert aranyat, a Castlemaine néven létrehozott településen telkeket vásárolt; 1853 februárjában legalább négyet, majd 1854 júniusában még egyet. Megmaradt pénzét tehát befektette, és a területeket előbb bérbe, később pedig eladta, míg egyiken ő maga kezdett építkezni (Way Back When, 2019a, pp. 4–6 és 2019b, p. 2).

Mindezek mellett azt is felismerte, hogy az aranymezőkön elsősorban nem az aranyásók gazdagodnak meg, hanem mindazok, akik kiszolgálják az aranyásókat, tehát a kereskedők és a szolgáltatók (Broinowski, 2020, p. 46). Barátja halála és az aranyásók egészségtelen élete arra is rádobbantette, hogy az aranymezőkön milyen fontos az egészséges folyadék, mekkora hiánycikk az iható víz. A felforraltan is zavaros folyóvíz, az egészségtelen, nem kielégítő étkezések, valamint a feszültség oldására fogyasztott alkohol sok aranyásó életét követelte. Ezért addig kísérletezett, amíg – vélhetően a Kentből magával hozott tudást hasznosítva – könnyen előállítható limonádereceptet dolgozott ki, és azt árusította, majd alkoholmentes almaborral bővítette a választékot. Ahogy a családi legenda tartja, az első reklámtáblája egy hatalmas fekete serpenyő hátulja volt, amire mésszel írta fel: Cole's Cordial¹⁰ (Turnley, 1974, p. 18).

Cole 1860-ig próbált az aranymezőkön boldogulni, több-kevesebb sikerrel. Castlemaine a szeme láttára fejlődött valódi településsé, szemtanúja és részese volt a telkek kiosztásának, amiből ő maga is megpróbált hasznot húzni; a folyóvíz bevezetésének, ami erősen rontotta limonádéértékesítési lehetőségeit. A boldogulás érdekében szinte minden munkát elvállalt, amit csak lehetett (Broinowski, 2020, pp. 47–51). Erről számol be egyik levelében (1. számú melléklet, Cole, 1861, pp. 54–58) szüleinek, melyben az általa végzett munkákat, foglalkozásokat veszi sorra: bányász, telekspekuláns, kőműves, föld- és házügynök, üvegolvasztár, favágó, limonádé- és almaborkészítő, törvényszolga, lámpagyújtogató, hentes és mészáros, fotós, étteremtulajdonos¹¹, lekvárkészítő, bróker, kerítésépítő és épületasztalos, bányagép-előállító, bányarészesedés-spekuláns. Nincs forrásunk arra, hogy mindezen foglalkozásokhoz, szakmákhoz hol szerzett elméleti és gyakorlati tudást. Mendes (2017) próbál

⁹ Ezt a történetet Amelia Mellor is feldolgozta *A mágikus könyvtár* címen megjelent ifjúsági regényében.

¹⁰ Cole szíverősítője

¹¹ Inkább talponállóról van szó, ahol a konyhafelület egy talicska volt, a pult pedig egy hevenyészett asztal egy árnyékos fa alatt.

az angliai családi környezetből kapaszkodókat találni a különböző szakmákhoz, és vélhetően igaza is van, hogy az ifjú Cole élete első tizenhét évében szerzett ilyen gyakorlati tudást, hiszen földműves család tagjaként mindenhez értenie kellett. Azt is biztosan tudjuk, hogy bár iskolázatlan volt, folyamatosan képezte önmagát, mindig volt könyv a közelében, erről néhány magánlevél is tanúskodik, többek között az, amikor Castlemaine-t elhagyva, 1861 márciusában visszatért Melbourne-be, és a szintén az aranymezőkön tartózkodó féltestvérét, John Watsont kérte meg, hogy küldje utána a holmiját, de elsősorban két könyvet (Cole, 1861, p. 61; idézi: Way Back When, 2019a, p. 8). Természetesen, amikor csak lehetősége adódott rá, Castlemaine-ben is képezte magát, csatlakozott egy könyvkereskedő, a helyi műszaki intézet egyik alapítója, a későbbi politikus, R. T. Vale által vezetett vitacsoporthoz, ahol különféle témák kerültek szóba, mint például a Victoriában elsőként bevezetett 8 órás munkanap, a faji előítéletek, a választójog kiterjesztése és természetesen a Cole-t mindig is lenyűgöző, egyre sokasodó technikai újítások, köztük a vasút, a nyomtatás és a távíró (Broinowski, 2020, p. 52). Látható tehát, hogy Edward Cole még az aranymezők nyomasztó légkörében is naprakész információkkal bírt a világ, a tudomány és a technika változásairól, folyamatosan szélesítette tudása tárházát, igyekezett olyan emberek körül forogni, akiktől tanulhatott, ha kellett, vitázott, saját érvekkel állt elő, meggyőző és meggyőzhető volt. Ebben a társaságban ismerkedett meg a mélyen hívő és komoly egyházi kapcsolatokkal bíró George Burnell-lel, akivel bár vallási kérdésekben nem voltak egy véleményen, mindketten értékelték a másik érvelését és vitatechnikáját. Burnell ráadásul birtokában volt egy szintén forradalmian új képességnek, a gyorsírásnak, ami Cole-t lenyűgözte. Cole először a tanítványává, majd a barátjává vált Burnellnek, később pedig a munkatársává is, amikor Burnell megvásárolt egy fényképezőgépet, és utazó fényképészként kezdett dolgozni (Turnley, 1974, p. 21). Cole 1861-re kezdett belefáradni az aranymezők és Castlemaine nyújtotta egészségtelen életbe, sokat betegeskedett, egyre több időt töltött Melbourne-ben, ezt magánlevelezése és fennmaradt naplói is igazolják (Cole, 1861; Way Back When, 2019a, p. 8). Burnell készítésére bérbe adta Castlemaine-ben épített házat, és útnak indultak. Céljuk az volt, hogy Adelaide-be, illetve Melbourne-be visszatérve mindketten stabil egzisztenciát alakíthassanak ki, hiszen a 32 éves Burnell ekkor már nős volt, két gyermek apja, felesége épp a harmadik gyermeküket várta (Turnley, 1974, p. 22). A 29 éves Cole számára pedig a melbourne-i letelepedés a városi könyvtárakhoz való hozzáférést, a tudást jelentette. Ahogy egyik levelében fogalmazott: „Tökéletesen boldog lennék itt, hiszen van egy páratlan könyvtárunk... az Eastern Marketen pedig számos, hozzám hasonló gondolkodóval találkozhatok. És inkább élek morzsákon ott, ahol tobzódhat

szellemem, mint tobzódásban, ahol szellemem morzsákon tengődni kényszerül”¹² (Cole, 1861, p. 71; idézi Way Back When, 2019a, p. 8)

Útjuk előbb szekéren a festői szépségű Alburybe vezetett, majd Adelaide felé vették az irányt, ám az alacsony vízállás miatt nem tudtak gőzösre szállni. A két kalandor hirtelen ötlettől vezérelve eladta a szekeret, és lapos aljú csónakot vett, ezzel indultak útnak a Murray folyón, 1862. január 1-jén (Turnley, 1974, pp. 22–23).

Alburyig, majd Echucáig egyértelműen üzleti célból készítettek fényképeket, és csak néha fotóztak a saját kedvükre, főleg természeti szépségeket. Echucától, mivel útjuk a vízen folytatódott, csak a parti megállókon fényképezhettek jövedelemszerzési céllal, és sokkal több képet készítettek a saját kedvtelésükre, mind a természetről, mind pedig azokról az őslakosokról (2. számú melléklet), akikkel útjuk során találkoztak. Ezek a fotók¹³ nagy értéket képviselnek ma is, hiszen ezek az első képek, amelyek nem beállított portrékat közöltek az őslakosokról, hanem természetes közegükben, akár munka közben mutatják meg őket (Broinowski, 2020, pp. 63–67). Cole naplója szerint (Cole, 1862; idézi Broinowski, 2020 és Way Back When, 2019a) a két férfinak sikerült közvetlenebb kapcsolatot kialakítania az őslakosokkal, még ha nem is beszéltek egymás nyelvét.

Az út során nem csupán fényképeket készítettek, hanem – ismerve a Murray-n előttük végighajózott tudósok kutatómunkáját – feljegyzéseket is készítettek az egyes helyekről és azok hasznosítási lehetőségeiről, valamint növényeket és magvakat gyűjtöttek. Mindezeknek igen nagy hasznát vették később Adelaide-ben és Melbourne-ben.

A Murray folyó egy édesvízi tóba, az Alexandrina-tóba ömlik, melyet homokpadok választanak el csupán az óceántól. A tó délnyugati partján, a Point McLeay nevű misszióban szolgált George Burnell sógora, Taplin tiszteletes. Cole és Burnell 1862. május 2-án érkezett a misszióba, pontosan négy hónapnyi csónakázás után (Turnley, 1974, p. 25.). A látogatás nagy hatással volt Cole gondolkodására, megerősítést kapott hitbéli kérdésekben, látóköre tovább szélesedett vallási tekintetben és még toleránsabbá vált az emberi különbségek iránt.

Taplin – ráérezve, hogy Cole-t mennyire izgatja a különböző vallások hasonlósága és különbsége – elmesélt egy beszélgetést egy idősebb őslakossal, aki rávilágított, hogy miként Jehova a Bibliát adta az embereknek, az ő istenük éppúgy adta az őseiknek a vallásuk alapjait

¹² „I should be perfectly happy here as we have an unique library ... and the Eastern Market furnishes me with some congenial spirits. And I had rather live on a crust with luxuries for the mind than to live on luxuries with a crust for the mind.”

¹³ A fotók elérhetőek a <https://www.ewcole.com/publication/items-by-year/> oldalon, 12. sorszám alatt.

és a szokásaikat. Taplin¹⁴ egy legendát is megosztott Cole-lal, amely szinte minden őslakó népcsoport hiedelemvilágában szerepel valamilyen formában: a mindent teremtő szivárványkígyó, Nurundere történetét, mely Wyungare néven, emberi alakban szállt a földre, apa nélkül fogant, a nagy éhség idején egyetlen kengurut darabokra tépve népesítette be kengurukkal (élelemmel) a földet és akit egy áruló vadász miatt öltek meg. A történet alapján a Bibliát jól ismerő Cole könnyedén megtalálta a párhuzamokat Jézus és Wyungare között, ezzel új lendületet kapott egyik hobbija, a vallások kutatása és összehasonlítása (a beszélgetést és a történetet idézi Turnley, 1974, p. 26, illetve Broinowski, 2020, pp. 70–72).

Burnell és Cole visszatért Adelaide-be, ahol Cole azzal szembesült, hogy castlemaine-i bérlője nem küldött bérleti díjat, így a Burnell család vendéglátására szorult. Igyekezett felmérni az adelaide-i lehetőségeket, különösen tetszett neki a Dél-Ausztrália Intézet, a lenyűgöző környezetben álló impozáns épület, saját művészeti galériával, múzeummal és – Cole legnagyobb öröme – közkönyvtárral. Ám ő ennél többet akart, és úgy döntött, visszatér Melbourne-be, bár ott senki és semmi nem várta, a zsebében pedig alig csörgött némi készpénz (Turnley, 1974, p. 28).

2.3. Melbourne

Amikor 1862 telén Cole visszatért, már nem az a koszos, életteremtlen kisvárosias Melbourne fogadta, ahová tíz évvel korábban megérkezett.

A kortársak által csak „Csodálatos Melbourne” (*Marvellous Melbourne*) néven emlegetett város a Brit Birodalom egyik leginkább angol hangulatú városa volt. Ezt Broinowski (2020) is megerősíti: a 200.000 lakossal bíró város biztos megélhetést nyújtott sokaknak, úgy a minőségi kereskedőknek, mint a szélhámosoknak, kofáknak, kétkezi munkásoknak. Az aranymezőkről beáramló pénz lenyűgöző épületek létrehozását tette lehetővé, az intézményrendszer kiépülőben volt, és szinte minden vallás képviselhetette és képviseltette magát (Broinowski, 2020, p. 75).

Bár Mark Twain csak jó harminc évvel később járt Ausztráliában, mégis remek képet festett a virágzó városról:

„Melbourne óriási területen terpeszkedik el. Építészetiileg is, nagyság szempontjából is tekintélyes város. Nagy, felsővezetékes villamoshálózata van, múzeumai, kollégiumai, népiskolái, közkertjei, van villany- és gázvilágítása, vannak könyvtárai és színházai, bányaközpontjai, gyapjúközpontjai, művészeti és tudományos központjai, kereskedelmi kamarái, hajói, vasútjai, kikötője, társadalmi klubjai, versenyklubjai, guggoló klubja egy káprázatosan berendezett

¹⁴ Taplin maga is részt vett egy, a beszélgetést és a történetet tartalmazó kötet összeállításában, melyre Turnley is hivatkozik 1974-es munkájában: Taplin (Rev.), George and others: *Native Tribes of South Australia*, Adelaide, 1879.

házban s annyi temploma és bankja, amennyi csak meg tud élni. Egy szó, mint száz, föl van szerelve mindennel, ami egy modern nagyvároshoz kell. Legnagyobb városa Ausztrálázsianak, és tisztességgel, tekintéllyel tölti be ezt a helyet” (Twain, 1963, p. 122).

Cole bejárta Melbourne-t, ismerkedett a várossal, rácsodálkozott a házakra, a közparkokra. Kevéske pénzéből egy kertes házban bérelt szobát, ahogy a naplójában is írja: „a zsinagógával szemben” (Cole, 1862, p. 22). Az ezt követő hetekben betegeskedett, felélte minden vagyonát, naplójában is csak a kiadásait vezette, és várta, hogy sorsa jobbra forduljon, végre meggyógyuljon, állást kapjon vagy pénzt a bérlőjétől. Ebben az időszakban kereste fel a Botanikus Kert igazgatóját, Barron Ferdinand von Muellert¹⁵, és felajánlotta neki a Murray mentén gyűjtött tapasztalatait, növényeit és magvait. Arról nincs tudomásunk, hogy ezekért pénzt is kapott volna, az viszont bizonyos, hogy a magvak egy részét valóban felhasználták a Botanikus Kertben, így maga Cole is láthatta gyűjtőmunkája eredményét, amikor évekkel később, legtöbbször gyermekei vagy felesége társaságában, sétálni indult a Kertben.

Cole majdnem egy évig alkalmi munkából tengődött: kosarat font, építkezésen takarított, csatlakozott az utcai árusok hadához, majd miután sikertelenül próbálta meg eladni az aranymezőkön oly jól bevált limonádét, piteárusításba kezdett. Ahogy a limonádénál, úgy itt is próbált valami pluszt csempészni az egyébként hétköznapiinak számító áruba: nem kimondva bár, de a marhahúst nyúlhússal keverte (így olcsóbban jött ki, mégis ízletesebb volt a végeredmény), a pitéhez ingyen kínált extra szószot, és a figyelemfelhívó reklám sem maradhatott el: „Cole ízletes húsoospitéje. Nem evett még ilyen finomat. 3 penny. Ingyen extra szósszal!”¹⁶. Cole egyébként a naplójában még egy fontos hozzávalót feljegyez, amit végül nem használ: „ha azt mondd, hogy már a nagymamád is így készítette a húst, bármilyen nehéz idők járjanak is, jobban el fogod tudni adni, mint bármilyen más reklámmal”¹⁷ (Cole, 1862, p. 52).

A piteárusítás végül néhány hét alatt hozott annyi nyereséget, hogy Cole kibérelhetett egy pici üzlethelyiséget a Russell Streeten, mely egyben lakóhelyül is szolgált: a talicskája volt a pult, és alatta aludt. A biztos, bár szűkös megélhetés mellett még egy nagy előnnyel járt a pitesütés: Melbourne nyüzsgő éjszakai élete miatt Cole nappalainak a nagy része szabad volt, így végre volt ideje könyvtárba járni, tanulni, művelődni (Turnley, 1974, p. 30).

¹⁵ Amelia Mellor *A világ legnagyobb könyvesháza* című regényében tévesen állítja, hogy Cole von Mueller megbízásából hajózott végig a Murray-n és gyűjtött magvakat. Ami biztos, legalábbis Turnley (1974) szerint, hogy Cole ismerte von Mueller korábbi munkáját a Murray-n tett expedícióról, azért kereste meg őt, hogy a közös tapasztalatról, élményről beszélhessenek.

¹⁶ „Cole’s Delicious Mixed Meat Pies, None so Nice, 3d. Extra Gravy Free”

¹⁷ „commence to make sausages as your grandmother used to make them and no matter how bad times are that will pay as in spite of all you could command a trade”

3. Cole, a könyvkereskedő

Cole útja talán nem vezetett volna a könyvkereskedéshez, ha kielégíthetetlen tudásszomja nem hajtja folyton a könyvtárak felé, és nem akarja saját elméletét, gondolatait írásba foglalni és megjelentetni. Ám azóta, hogy a Murray-n végigevezve megismerkedett a bennszülöttek hitvilágával, szinte folyamatosan izgatta a gondolat, hogy a vallások alaptételei valójában nagyon hasonlóak. A pitesütés mellett maradt annyi ideje, hogy papírra vesse gondolatait. Miután a kiadók sorra elutasították, Cole a saját pénzén pamfletként nyomtatta ki az írást. A füzetkét egyrészt a pitékkel párhuzamosan kínálta eladásra, másrészt pedig házalt vele. Egy ilyen alkalommal ajánlotta neki egy háziasszony, hogy eladás helyett inkább vásároljon könyveket, mivel neki egy egész polcnyi felesleges, régi kötete van. Az ötlet azonnal gyökeret vert Cole-ban, megvette a könyveket, cserébe ott hagyott egyet a saját írásából, és már a hazafelé úton elhatározta, hogy ezentúl könyvekkel fog kereskedni, hiszen így a saját műveit is nagyobb eséllyel tudja értékesíteni (Turnley, 1974, p. 34).

3.1. A Paddy's Market¹⁸

1865 szeptemberében Cole fogta a taligáját, amely addig a pitesütő pultjául szolgált, megpakolta könyvekkel, és megállt a Paddy's Marketen kívül, ám egy hét után felszólították, hogy nem árusíthat a nyílt utcán, béreljen standot a piac területén. Cole naplójába 1865. szeptember 30-i dátummal került be a standnyitás (Cole, 1862, p. 57¹⁹), mely szerint mintegy 600 kötetes könyvkészlettel és további 600 periodikával indult.

A 14-es számú stand nem volt túl jó helyen, mégis jövedelmezőnek bizonyult – nem csupán anyagilag, de szellemileg is, hiszen vásárlói nagyobb részével elmélyült beszélgetéseket tudott folytatni²⁰. A piac működését egyre inkább kiismerve Cole a 14-es standot a 8-asra cserélte, amely egy Aunt Sally, egy tipikus angol célbadobáló mellett volt és mindig tömeg vette körül. A játék oldott hangulatában az emberek hamarabb vettek kézbe egy-egy könyvet. Már ekkor szlogenként használta híres mondása elődjét: „Olvasd a könyveket, semmit nem kell megvenned. Minden ár feltüntetve.”²¹ (Turnley, 1974, p. 34).

Cole humanista, „minden ember jónak született” felfogását tükrözi az is, hogy nem eladni, sokkal inkább oktatni, szórakoztatni akart. Fontosabb volt számára, hogy olvasnivalóhoz juttasson mindenkit, azokat is, akik nem engedhetik meg maguknak a

¹⁸ Más néven Eastern Market, Melbourne egyik nagy piaca, amely a számos ír származású árus miatt kapta a Paddy's gúnynevet.

¹⁹ Cole 1862-es naplója valójában 1866 márciusáig tartalmaz bejegyzéseket, mint például a könyves stand megnyitása 1865 szeptemberében.

²⁰ Már az 1860–61-es napló bejegyzései, levelei is elismerően szólnak az Eastern Market inspiráló közegéről.

²¹ Read the books, no one asked to buy, all prices clearly marked.

könyveket, mint hogy tolvajokat és profitot kergessen. Úgy hitte, az olvasott tolvaj nagyobb hasznára lehet a társadalomnak, mint a tanulatlan. Természetesen mivel a Cole's Book Arcade-ban (értem ez alatt mindhárom helyszínt) elkövetett könyvlopásoknak ritkán volt következménye, így itt gyakran fordult elő ilyen eset, de a korra egyébként is jellemző volt, hogy nem tekintették bűnösnek a könyvtolvajokat. Természetesen volt olyan visszaeső bűnös, aki végül bíróság elé került, de a számuk elenyésző volt (Piper, 2017).

Sikeres üzletpolitikája eredményeként Cole hamarosan még nagyobb standot bérelhetett, az 1-es számút (3. számú melléklet), mely valójában már nem is a piac területén, hanem a mellette lévő Haymarket Theatre épületében volt és közvetlenül nyílt mind az utcára, mind pedig a piac területére, mivel felnyithatóak voltak a kirakati ablakok. Mivel az árkádos rész egyúttal bejáratul is szolgált a Paddy's Marketra, így mindenki keresztül kellett, hogy menjen Cole könyves standján.

A piac ezen részén nagyon sok fiatal megfordult, bábosok, játékosok, célbadobálók szórakoztatták a gyermekeket, míg a szüleik bevásároltak vagy maguk is kikapcsolódtak kissé. Ez a helyszín hozta el Cole számára az ideális munkatársat 1873 júliusában, az akkor 14 éves W. T. Pyke²² személyében, aki aztán 54 és fél éven keresztül (tehát jóval Cole halála után is) a Book Arcade alkalmazottja, 1875-től pedig üzletvezetője volt. A Cole's Book Arcade-tól csak annak eladásakor, 1928. január 28-án vett búcsút (Pyke, 1928a).

Ez a virágzó piacos időszak 1873 végéig tartott, mikor a város úgy döntött, hogy a rohamosan fejlődő Melbourne-nek új piacra van szüksége, ezért lebontja a Paddy's Marketet. Cole döntésre kényszerült: vagy keres egy másik piacot, ahol új vevőkört kell kiépítenie, vagy előre menekül és üzlethelyiséget bérel.

3.2. Az első Book Arcade

Cole legszívesebben a számos üzletnek helyet adó és a melbourne-iek kedvelt találkozóhelyéül szolgáló Royal Arcade-ban bérelt volna bolthelyiséget, mert lenyűgözte az építmény üvegteteje, valamint a benne folyton nyüzsgő tömeg; a kettő együtt hozta a már megkedvelt piaci hangulatot, mégis előkelő, polgári atmoszférát kínált. Itt azonban nem volt szabad üzlethelyiség. Cole választása végül egy, a piactól alig tízháznyira lévő boltra esett. A helyiség egészen árkádos hangulatot árasztott, Cole fejében pedig azonnal megszületett a berendezett könyvesbolt, sőt, könyves árkád képe. Bár az üzlethelyiségnek nem volt üvegteteje, az árkádos belső sem vezetett sehová, Cole úgy gondolkodott, hogy az árkádok alatt az emberek szívesen sétálnak, találkoznak a barátaikkal vagy pihennek meg. A Royal Arcade-hoz hasonló

²² W. T. Pyke a főhőse Amelia Mellor regényének, amely *A mágikus könyvtár* címet viseli, és Cole Paddy's Marketen töltött időszakában játszódik.

körülményeket pedig a Cole's Book Arcade is kínálhatott, vagy akár túl is tehetett rajta (Turnley, 1974, p. 40).

Első átalakításként Cole kivetette az utcai kirakatokat és az utcafront teljes szélességében megnyitotta a bejáratot, így világosabbá és tágasabbá téve a benti teret, illetve az ajtók kinyitásával tulajdonképpen azonnal az utca része lett az üzlet, hamarabb tértek be a vásárlók, mint egy ajtón keresztül megközelíthető helyiségbe (Pyke, 1928b). Ezzel Cole könyvesboltja tulajdonképpen előfutára lett a mai bevásárlóközpontoknak, melyek hasonló okok miatt építenek méretes, üvegezett bejáratokat.

Az első Book Arcade még kis kötetszámmal indult, mivel Cole elsősorban az üzlet fejlesztésére kívánta költeni a pénzt. Több világítótestet szereltetett be, a falakat képekkel dekorálta, tükröket rakatott fel, hogy minél kellemesebb, otthonosabb helyet hozhasson létre. Üzletpolitikája szerint nagyobb készletre akkor volt szükség, ha már bevonzották a lehetséges vásárlókat. Az évek óta bérelt hirdetési felület alján, a *Herald*-ban az alábbi szöveg jelent meg 1873. december 19-én: „Cole olcsókönyves boltja az Eastern Market 1-ből a tíz ajtóval lentebbi Bourke Street 158-ba költözött”²³ (Turnley, 1974, p. 40).

Egy ekkora saját üzlet mellett Cole-nak már lehetősége nyílt saját műveket is kiadni, így megjelenhetett az első *Cole's Funny Picture Book*²⁴, mely később számtalan kiadást megért, és amelyet élete végéig folyamatosan frissített, javíthatott, bővített.

Szintén az első Book Arcade idején merült fel a gondolat, hogy a könyvek mellett mást is árusítsanak, egyrészt, hogy minden betérő találjon magának megfizethető, számára értékes és fontos árut, másrészt pedig hogy a bolt mindig beszédtemául szolgáljon Melbourne-ben. Mindebben természetesen a Paddy's Marketen szerzett tapasztalatok is megerősítették Cole-t, tudta, hogy még ha sokan csak szórakozni térnek is be hozzá, előbb-utóbb mind vásárolni fognak.

A *Herald*-ban mindig friss és új reklámot, hirdetést, mesét, történetet olvashattak az emberek, ami naponta adott újabb impulzust a vásárlóknak.

Szintén ehhez az időszakhoz köthető a Cole-érmék, tokenek megjelenése, melyek azon túl, hogy üzenetet hordoztak, levásárolhatóak, beválthatóak és gyűjthetőek is voltak, és amelyek hatalmas szerepet kaptak a második Book Arcade megnyitásának napján.

²³ Cole's Cheap Book Store removed from 1 Eastern Market to 158 Bourke-street, ten doors lower down (Az eredeti újságoldal a www.ewcole.com/publication/ oldalon 22. és 23. sorszám alatt található.

²⁴ *Mókás-képeskönyv*

3.3. A második Book Arcade

A második Book Arcade megnyitására a régi Spanyol Étterem helyén, a Bourke Street 299-es szám alatt, 1883. november 6-án, a Lovas Kupadöntő napján került sor. Cole, szokásától eltérően nem csapott nagy hírverést az új üzlet körül, a *Herald* hirdetése folyamatosan az első üzletet reklámozták. A nagy nap közeledtével azonban, „sajátos szokásaihoz híven Cole egészoldalas hirdetést (4. számú melléklet) tetetett be az újságba, hogy mindenki lássa. A hirdetés keretét a ‘READ’ szó sokszori ismétlése adta, maga a hirdetés szövege pedig így szólt: Cole új könyvesboltja a kupanapon nyílik. Melbourne legragyogóbb látványossága és a világ legnagyobb könyvesboltja. A versenyre nem járó intellektuális embereket várjuk, inkább ide jöjjenek, ne a versenyre”²⁵ (Mellor, 2022, pp. 333–334).

Hogy érzékeljük, milyen fontos nap volt akkoriban a Kupadöntő napja Melbourne-ben, idézem Mark Twain beszámolóját erről a napról:

„Az évi áldozat nagy napján, november 5-én – Guy Fawkes napján – az üzleti élet megáll akkora darab szárazföldön és tengeren, mint amekkora New Yorktól San Franciscóig és az északi tavaktól a Mexikói-öbölíig terjed; és minden rendű-rangú férfi és asszony, aki a költséget bírja, félreteszi minden egyéb kötelességét és megjelenik. Már két héttel a nagy nap előtt kezdenek rajzani hajón meg vasúton, s nap nap után egyre sűrűbben rajzanak, míg végre minden szállítóeszköz kifejti egész teljesítőképességét, hogy a követeléseknek megfelelhessen, s minden szálloda és lakás kipuffad a belső nyomástól. Jönnek vagy százezren a legszavahíhőbb tekintélyek kijelentése szerint, telezsúfolják a tágas térségeket és tribünöket, s olyan látványt nyújtanak, amelynek nincs párja másutt Ausztrálázsában.” (Twain, 1963, pp. 122–123)

Szemtelen, vakmerő lépés volt hát a Kupadöntő napján nyitni a Book Arcade-ot. A megnyitó napján olyan tömeg özönlött el az új üzletet, amelyre maga Cole sem számított. A zsúfoltság kezelhetetlen volt, így Cole hirtelen kordonok felállítására adott utasítást, hogy az érdeklődők rendben várakozhassanak a bejutásra, a sorban állókat pedig Cole érmék megvásárlására kötelezték, mintegy belépti díjul, melyeket később levásárolhattak.

A második, az igazi Cole’s Book Arcade teljesítette ki igazán Cole könyves álmait. Az épületet hosszú távra bérelte ki, a teljes átalakítás lehetőségével, melyet maximálisan ki is használt. Az egyetlen épületet elfoglaló könyvesház évtizedek során az egy egész épülettömb területére nőtte ki magát. Itt Cole végre megvalósíthatta eredeti elképzelését az üvegtetős árkádról, a Royal Arcade-ot is felülmúló pazar látványról és kényelemről. A Paddy’s Market és az első Book Arcade fejlesztéseit és tapasztalatait magával hozva fejlesztette és bővítette a könyvesházat, míg az valóban a világ legnagyobb könyvesboltjává vált, kikapcsolódási

²⁵ „Cole’s new Book Arcade will open on Cup Day. It is the finest sight in Melbourne, and the grandest book shop in the world. Intellectual, non-racing people are invited there instead of going to the races.”

lehetőséget adva nem csupán az olvasóknak, hanem mindenkinek, aki betért. Cole gyakran nevezte a második Book Arcade-ot az Intelligencia Palotájának, és mindent meg is tett annak érdekében, hogy ez igaz legyen rá. Az üzlet közel kétmillió kötetes készlettel rendelkezett²⁶, saját kölcsönkönyvtárral, nyomdával, kötőműhellyel bírt. Mindemellett természetesen a nagyobb vásárlóközönség elérése érdekében a könyvek mellett sok minden mást is árusítottak, egymás után nyíltak a különböző osztályok. A Porcelán- és dísz tárgy részleg volt Mrs. Cole kedvenc helye, melyet Queen's Cornernek is neveztek, hiszen innen szemmel tarthatta az egész üzletet. Ekkoriban kezdett elterjedni a játékbolt mint üzlet típus, az Arcade-ban ez is saját területet kapott, de ékszerszertály, cukorkabolt, papíráru és írószer részleg, fotóstúdió is megtalálható volt itt. Az Arcade-nak saját zenekara volt, a zenekari emelvény előtt tánc tér is rendelkezésre állt. A zenekar pihenőideje alatt egy zenegép, a Symphonion szolgáltatott zenét. Cole itt is előszeretettel alkalmazott szórakoztatóipari elemeket, ezek közé tartozott a bedobott érméért tojá st toj ó mechanikus tyúk, vagy a Csodák terme, amely leginkább egy mai elvarázsolt kastélyhoz hasonlított görbe tükreivel, hullámzó sakktábla-padlójával, kétfejű pitonjával és más csodáival. Szintén a kötetlen kikapcsolódást szolgálta a Teaház, melynek személyzete kínai és indiai alkalmazottakból állt, falait kínai és indiai festmények díszítették. Cole így kívánt fellépni az akkoriban dív ó idegenellenességgel szemben. Cole kedvenc helye azonban a Páfrányos²⁷ volt, egy hatalmas télikert, amelyben a növények mellett madarakat és majmokat is tartottak (Turnley, 1974, p. 69–81).

Sajnálatos módon Cole halálát követően, alig tíz éven belül a Book Arcade megszűnt létezni, mintha csak alkotójával együtt kiszállt volna belőle a lélek. Cole legidősebb lánya, Ada Belinda próbálta újraindítani az Arcade-ot, nem túl nagy sikerrel, a jogokat és a szellemiséget azonban sikerült továbbvinni és életben tartani a mai napig is, ennek zászlóshajója az E. W. Cole Foundation által fenntartott a www.ewcole.com weboldal.

A Victoria Museum külön kiállítással állít emléket E. W. Cole-nak, melynek kurátora Deborah Tout-Smith. A gyűjtemény körülbelül 80 ikonikus tárgyból áll, látható például a mechanikus tyúk, a Symphonion néhány lemezzel együtt, a Kisfickók (6. számú melléklet) és egy nagy válogatás a Cole-érmékből. A múzeum nem sokkal a Book Arcade 1929-es bezárása után megkezdte a gyűjtőmunkát, az érmék gyűjtése pedig a mai napig folyik, ebbe a munkába ismert numizmatikusokat is bevontak. A múzeum munkatársainak köszönhetően a tárgyak a képgalériában²⁸ megtekinthetők, illetve a Kisfickók és a Symphonion működés közben is

²⁶ Egyes források úgy vélik, ez pusztán üzleti fogásként használt túlzás, blöff lehetett (L'Estrange, 2011).

²⁷ Eredeti nevén Fernery, a bolt részeinek megnevezését Mellor (2022) alapján használom.

²⁸ <https://collections.museumsvictoria.com.au/search?collection=Cole%27s+Book+Arcade+Collection>

látható egy-egy videofelvételen (Touth-Smith, 2003). A múzeumi kiállítás képe Mellor könyvében is megjelenik jövőbeli vízióként (Mellor, 2022, p. 292).

3.4. Hirdetések, reklámok²⁹

Korábban is láttuk már, hogy Cole rendkívül ötletes módon árulta a termékeit: az aranymezőkön serpenyőt használt reklámtáblául, húsos pitéhez is hangzatos reklámszöveget talált ki, sőt, a Murray-n végigevezett hónapok után ügyesen vett rá egy boltost a használt csónak megvételére.

Attól a pillanattól kezdve, hogy könyveket kezdett árusítani, Cole nem sajnálta a pénzt az újságban megjelenő hirdetésekre. Erről naplója is tanúskodik. Könyves standját 1865. szeptember 30-án nyitotta meg a Paddy's Marketen, és október 4-én már feljegyezte, hogy egyheti hirdetésért az *Argus*-ban 5 shillinget fizetett (5. számú melléklet, Cole, 1862, p. 59)³⁰. Ahogy fentebb is említettem, napi rendszerességgel jelent meg a *Herald*-ban, de az *Argus* és az *Age* is gyakran hozta hirdetéseit. Néha még a közeli városok lapjaiban is hirdetett³¹.

A *Herald* akkoriban csupán egy négyoldalas napilap volt, Cole mégis egy teljes hasábot elfoglalt az első oldalon, hogy megtalálja az olvasóközönségét. Eleinte csak könyvlistát tett közzé, ám 1873-ban, nem sokkal az után, hogy az ifjú Pyke mellészegődött, rendhagyó vállalkozásba fogott. A megszokott felületen a könyvlista helyett egy történetbe fogott, melyet aztán öt napon át folytatott, és csak az utolsó napon oldotta fel a rejtélyt, addig minden egyes napra beszédtemát szolgáltatva az olvasóknak. A történetet egy szójátékra alapozta (tail – tale³²), és ezt a játékos formát inntől folyamatosan fenntartotta, igyekezett humoros, rímes hirdetéseket, reklámszövegeket írni. Emiatt néha Melbourne Willy Wonkájának is nevezik (Kok, 2022).

Cole rendkívüli módon bánt a sajtóban megjelenő hirdetésekkel, a rendelkezésére álló helyet mindig innovatívan, ötletesen, figyelemfelkeltő módon használta ki. Vesszőparipája volt, hogy a hirdetésekben a vásárlás szót kerülni kell, mert azzal túlságosan tolakodónak tűnne a hirdetés, helyette vicceket, szójátékokat, meséket alkalmazott, olyan egyedi módon, hogy napi beszédtemát szolgáltatott az embereknek. (Turnley, 1974, p. 41)

²⁹ Az alfejezet megírásában nagy segítségemre volt W. T. Pyke cikke, mely az *Advertising Australiában* jelent meg 1928-ban, a Book Arcade bezárásának évében, mintegy visszaemlékezésül (Pyke, 1928b).

³⁰ Cole 1862-es naplójában vannak 1865-ös feljegyzések is, mint például a könyves stand megnyitása és a hirdetés, valamint a standon elért bevételek és kiadások.

³¹ A hirdetések közül szép válogatás található a <https://www.ewcole.com/publication/> oldalon.

³² Az írás a „*The Discovery of a Race of Human Beings with Tails in New Guinea*” címet viselte, a történet végén pedig az olvasók bocsánatát kérve hívta Melbourne fároktalan (tailless) közönségét a könyves standhoz, ahol számtalan történettel (tales) várta őket.

Cole remek üzletemberként ismerte fel annak lehetőségét, hogyan tudja felhívni termékeire, munkájára a figyelmet, hogyan tudja könnyebben rávenni az embereket a vásárlásra, olvasásra, tanulásra. Ehhez azonban az kellett, hogy az emberek bemenjenek a könyvesboltba. Ahogy gyakran mondogatta az alkalmazottainak: „Ha nem jönnek be, nem tudunk eladni nekik semmit. Csalogassuk be őket, a többi már gyerekjáték”³³ (Pyke, 1928b). Ennek érdekében igyekezett boltjaiban olyan áru- és szolgáltatáskészlettel jelen lenni, amely a tömeg minden tagjának igényét kielégíthette, tömegkultúrát, elfogadást és multikultúrát kínált elérhető áron egy olyan korban, amikor még sokat számított a vagyoni helyzet, a vallási hovatartozás, a társadalmi réteghez tartozás. Nála az is szórakozhatott, akinek nem volt pénze, hiszen az „Olvass csak, nincs akadály, megvenni semmit nem muszáj” (Mellor, 2022, p. 6) lehetősége mindenki előtt nyitott volt Cole egész életében.

A reklámozásban Cole nagy segítői voltak a Kisfickók (6. számú melléklet). A kor legmodernebbnek számító mozgó reklámja egy doboz volt, szövegtáblákkal, melyeket a doboz tetején elhelyezkedő két matróz, a Kisfickók váltogattak egy kar tekerésével. A szerkezetet 1883-ban Melbourne-ben készítették, kifejezetten a második Book Arcade megnyitására, eredetileg óramű működtette és víz hajtotta, ám később már villamos energia mozgatta. Bár az eredeti táblák elvesztek, a Victoria Museum kurátorai és a Cole-kutatók a fennmaradt fényképek alapján úgy sejtik, hogy nagyjából ugyanazokat az üzeneteket közvetítették, mint az érmék. A bejáratnál elhelyezett Kisfickók a Book Arcade ikonikus részévé váltak (Victoria Museum, 2024).

A Book Arcade másik legismertebb reklámja az úgynevezett Cole-érme volt, melyet már az első Book Arcade idején is használtak, a reklámozás mellett fizetőeszközként is, hiszen az érme levásárolható volt. Az érméket 3 pennyért lehetett megvenni, ezzel a vásárló beléphetett a Book Arcade területére, és ott olvashatott, szórakozhatott, teázhatott, ameddig csak akart. A D1-es jelzésű érme (7. számú melléklet) például hat jó tollat és két remek ceruzát ígér az érme átadójának, míg a másik oldala magára a Cole's Book Arcade-ra hívja fel a figyelmet, ahol bármilyen könyvet megkap az olvasó. A jelentős numizmatikai értéket képviselő érmékből Ian Armstrong gyűjtő szerint 82 különböző készült (L'Estrange, 2011), míg George Dean – aki külön könyvet szentelt Cole-nak és az érméinek, valamint katalogizálta³⁴ is azokat – 90 fölé teszi a változatok számát, igaz, hogy ő a Cole halála után készült, emlék- és évfordulós érmeket is a készlethez sorolta és számmal látta el (Dean, 1988; idézi ewcole.com).

³³ „If they don't come in, you can't sell them anything. Bring them in and we'll do the rest.”

³⁴ A dolgozat további részében Dean számozása látható az érmék szövege előtt, a www.ewcole.com oldal alapján.

Reklámszlogenek mellett Cole vallásos tartalmakat, politikai, föderációs gondolatokat is szívesen tett közzé az érméken. Ezen gondolatokról a dolgozat későbbi fejeztében lesz szó. Az érmékből szép válogatás látható a <https://www.ewcole.com/publications/tokens/> oldalon.

3.5. A szivárvány

A Book Arcade jelképéül Cole a szivárványt választotta. Több forrás állítja, hogy bejegyzett márkajegyként használta (Duxbury, 2003a, p. 20; Endacott, Dean, mindkettőt idézi Way Back When, 2019a, p. 81), ám a Way Back When kutatói nem találtak erre bizonyítékot (uo.). Cole jelképválasztását sokan kritizálták, ám mielőtt megpróbálom megfejtetni, miért is választotta épp a szivárványt, utánajártam, mennyi mindent jelent a szimbólum.

A *Jelképtár* szerint általában szerencsehozó jelnek tartják, a béke és remény jelképének, hídnak ég és föld, az emberek és az istenek között. Kínában, Kambodzsában és Afrikában is kigyóhoz társítják, Kínában ráadásul az Univerzumnak, a világ harmóniájának egységét jelképezi. A sámánizmusban a sámán, Tibetben az uralkodók lelkének égbe emelkedését, a buddhizmusban Buddha földre szállását kötik hozzá. A Biblia szerint az Úr a kibékülés, a szövetség jeléül helyezte az égre a szivárványt, más igehelyeken pedig az Úr trónját veszi körül. A szivárvány hét színét azonosítják még a hét szentséggel és a Szentlélek hét adományával is (Hoppál et al., 2004, pp. 284–285). Referenciául az *1000 jelkép* című kiadványt használtam, mely szerint nem csupán a Bibliában, de a Gilgames eposzban is az özönvíz után tűnt fel a szivárvány az égen. A szabadkőműveseknél a szivárvány színei különböző beavatási szinteket és rendeket szimbolizálnak, egyes indián népeknél pedig a törzsek egyesülését (Shepherd, 2004, p. 29). Nem elhanyagolható az sem, hogy az ausztrál bennszülött törzsek szinte mindegyikénél létezik a földet megteremtő szivárványkigyó mondája, melyet fentebb már említettem. Egyik jelképtár sem említi azt a hiedelmet, mely szerint a szivárvány lábánál ásva kincsre, a manók lopott aranyára találhatunk, bár ez egy világszerte elterjedt hiedelem.

Egy családi legenda szerint Cole éppen a Botanikus Kertben sétálgatott, amikor meglátta az égen a szivárványt, hallotta, ahogy a gyerekek lelkendezve kiabálnak szüleiknek, és minden szempár az égi jelenségre tapadt. Izgalom fogta el, hiszen olyasmit látott, ami mindenkit örömmel tölt el. Így merült fel benne az ötlet, hogy a szivárványt válassza a bolt jelképéül (Turnley, 1974, p. 44). Természetesen az sem volt hátrány, hogy a kor építkezési módjának megfelelően az árkádok boltívekkel tagolták a teret, melyek ideális felületet biztosítottak a szivárványnak (8. számú melléklet).

Mellor nagyon szép gondolatot körít a szivárvány köré könyvében:

„Papus [Cole] mindenre szivárványt tett. A könyveire, az érméire, a Könyvesházára. Miért nem egy ragyogó napot, hogy beragyogja a világot? Vagy

miért nem egy földgömböt, ami megmutatja, hogy a Könyvesházban minden van? Egy szivárvány léte olyan rövid. Mégis mindenki csodálta érte. [Pearl] Soha senkit nem látott elfordulni a szivárványtól csak azért, mert az rövid életű. Épp ellenkezőleg. Az emberek mindig olyan sokáig akarták nézni, ameddig csak lehetett, hogy a szivárvány szépségének minden múltó pillanatát élvezhessék.” (Mellor, 2022, p. 296)

Akárhogyan is történt, Cole neve, a Book Arcade és a szivárvány összefonódott. Az egyik alkalmazott ekként emlékezik: „a számtalan, ragyogó színekkel megfestett szivárvány az épületen kívül-belül azt sugallta, hogy a tulajdonos egyenesen annak égi forrásától szerzett jogot, hogy használja a szivárvány jelképét”³⁵ (Way Back When, 2019a, p. 81).

Amelia Mellor így fogalmaz könyvében:

„Papus szívesen pártfogolt bármilyen nemes ügyet, ezerféle módon szórakoztatta a tömegeket, ellenzett minden káros dolgot a dohányzástól a rasszizmusig – bizonyos embereknek ez sem számított. Egyszerűen nem tudták elviselni, hogy a szivárvány a Könyvesházat szimbolizálja Noé és az ő bárkája helyett. Természetesen az olvasott embereknek a szivárványról számtalan dolog eszükbe juthatott: leprikónok, versek, lóripapagájok, kristálylámpák, szappanbuborékok, régi festmények és a Biblia és a Cole Könyvesház is.” (Mellor, 2022, p. 18)

Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Cole tudatában volt a szivárványkígyó fontosságának az ausztrál őslakosok mítoszaiban, talán azért is választotta a szivárványt, hogy így még szorosabbra fonja a kapcsolatot Ausztrália ősi és bevándorolt népe között, felhívja a bevándorlók figyelmét annak a népnek a kultúrájára, amelynek a helyét elfoglalták, akiket leigáztak, akiknek kultúráját elnyomni, eltörölni igyekeztek.

Cole annyira rajongott a szivárványért, hogy idős korában a vidéki háza kertjében is szivárványszínű virágagyást hozott létre (Duxbury, 2003b, p. 18). Kedvenc időtöltésének, a kertészkedésnek³⁶ már akkor is hódolt, amikor a második Book Arcade emeletén élt családjával, hiszen itt alkotta meg a Páfrányost, a lenyűgöző télikertet, ami a kedvenc helye is volt egyben.

Úgy gondolom, az igazi választ akkor kapjuk meg, ha végiggondoljuk, mi mindenben hitt Cole: az egységes emberiségben, az egyesült világban, a békében, a tudás erejében, az egyenlő jogokban, a kirekesztés, hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemben. A szivárványban mindezt megtalálta, és még ennél is többet: kultúrák összefonódását, a több forrásból érkező tudás együttes hasznosítását, a különböző vallások egységgé gyúrásának elméletét, a különböző bőrszínű népek együttműködésének lehetőségét. Összefoglalva: a sokszínűség egységét.

³⁵ „the plentiful, painted rainbows in full colours, inside and outside the building almost conveyed the idea that the proprietor had secured exclusive patent rights to the rainbow design from its celestial source”

³⁶ Kertműveléssel kapcsolatos írásaira jelen dolgozat terjedelmi megkötése miatt nem térek ki.

4. A gondolkodó, alkotó E. W. Cole

Az iparosodás, a globalizáció, a szélesebb látókör, a társadalmi rétegek átjárhatósága, a gazdasági lehetőségek magukkal hozták a kritikus gondolkodást, egyre szélesebb néprétegek vonták kétségbe a korábban kőbe vésettnak hitt dolgokat, úgy a tudományok, mint a vallás terén, a világ kitágulásával pedig a keleti és más népek vallása, hitvilága is elérhetővé vált. Egy olyan ember számára, mint Edward William Cole, aki maga is kétségbe vonta az egyébként alaposan ismert Biblia kijelentéseit, és rácsodálkozott a különböző vallások alaptételeinek hasonlóságára, a fő istenségek csodáinak, cselekedeteinek közös vonásaira, ez a szellemi-vallási közeg hihetetlen táptalajt nyújthatott elméletei továbbgondolására. Szinte mániákusan képezte magát, bújt a könyveket, a könyvtárakat, figyelemmel követte a technikai újításokat – ennek ékes példáját adja a *Cosmopolitan Reasoner* (Cole, 1905, pp. 161–162) című gyűjteményében a találmányokról szóló fejezet –, megfigyelte és véleményezte a szociális és társadalmi változásokat, véleményének a rendszeresen látogatott vitakörökben és írásaiban is hangot adott. Elméleti munkásságának megismeréséhez és a dolgozatomhoz a www.ewcole.com oldalon található, valamint a National Library of Australia által digitalizált eredeti írásai szolgálnak remek alapot.

Cole így vall *Hobbies* című írásában: „My principal hobbies have been — 1st, The studying of the various religions of mankind; 2nd, The starting and running a peculiar institution called a Book Arcade; 3rd, Preparing and publishing “Much-in-little” books for the people; 4th, Publishing and distributing essays and medals on “the Oneness of Man and the Federation of the whole World.”³⁷ (Cole, 1920, p. 30).

A második pontról, a Book Arcade-okról már esett szó, Cole gondolkodó, alkotó, kritikus munkásságába jelen fejezet³⁸ ad betekintést.

A dolgozatnak nem célja eldönteni, Cole-nak igaza volt-e állításaiban, céлом csupán annyi, hogy megmutassam, Cole a modern kor embere volt, annak minden jó és rossz értelmében, aki hitt, bízott az emberiség összefogásában, az egyetértésben, az egyenlőségben, és mindent meg is tett ezek megvalósulásáért.

³⁷ Fő hobbijaim a következők voltak: 1. Az emberiség különféle vallásainak tanulmányozása; 2., a Book Arcade nevű sajátos intézmény elindítása és működtetése; 3., „Sokat-röviden” könyvek készítése és kiadása az emberek számára; 4. Esszék és érmék kiadása és terjesztése „Az emberiség egységéről és a Világszövetségről”.

³⁸ A fejezet bővebb változata a KÖKAP-ban megjelent publikációban (Cséplő, 2024) olvasható.

4.1. Vallás

Cole első számú hobbija egész életében a vallások kutatása és összehasonlítása maradt.

Míg Cole mostohaapja, Thomas Watson a vallással és a Bibliával keresett igazolást saját sanyarú sorsára, melyből nincs kiút, addig Cole a kor tipikus gyermekeként megkérdőjelezte a bibliai eseményeket, a Biblia igazságát és cáfolhatatlan mivoltát. A már idézett, 1861-ben a szüleinek írt levélben (1. számú melléklet) tételesen cáfolja azon kijelentésüket, hogy azért nem boldogul, mert nem olvassa a Bibliát.

Elméletei alapját – még pitesütő korszakában – a *The real place in history of Jesus and Paul. Vol. 1., complete in itself containing an unusual review of the miraculous history of Jesus* címen foglalta össze. Miután sikertelenül kilincselte a melbourne-i kiadóknál és könyvkereskedőknél, végül saját költségen nyomtatta ki az írás egy részét pamfletként, mely a *Religious Sects and Sacred Scriptures* címet viselte. Ez volt az az írás, amelynek árusítása közben az első használt könyveit, könyves standja alapját szerezte. Ebből az írásból azonban nem maradt fenn példány, ám nem sokban különbözhetett az 1866-ban megjelent a *Cole's Information for the People on the Religions of the World* (Cole, 1866) című műtől. A címlap ígérete szerint Cole a művet körülbelül húsz részesre tervezte, melyből a 27 oldalas füzetecske az első két részt foglalta magába: 1. *A Sketch of the Religious Sects of all Nations* és 2. *A Sketch of the Sacred Scriptures of all Nations*. A füzetke egy összefoglaló táblázatot is tartalmazott a világ vallásairól, illetve követőik számáról, melyhez Cole megjegyzésként hozzáfűzte, hogy az adatok bizonyosan pontatlanok, mivel a Föld népességének száma folyamatosan nő, a bennszülöttek száma csökken, sok esetben pedig nem dönthető el, ki milyen vallást követ, főleg egymáshoz közel álló (pl. taoizmus, konfucianizmus) vallások esetén.

Annak is szükségét érezte, hogy egy ilyen összefoglaló munka pártatlan legyen, miközben egyenlő módon mutatja be a világ vallásait, és egyszerű nyelven kell szólnia, a mindennapok nyelvén (Cole, 1866, p. 3). Itt visszaköszön a reformáció egyik alapgondolata, miszerint a néphez a saját nyelvén kell szólni.

Cole hitt abban, hogy minden ember érdeke, hogy tisztában legyen azokkal a hiedelmekkel, reményekkel és törekvésekkel, amelyek a múltban és a jelenben is mozgatják az emberi fajt. Természetesen sokan támadták, próbálták eltántorítani tervétől, ő azonban töretlenül hitt a jövőben létrejövő egységben, az ehhez szükséges fejlődésben és a haladásban, amely minden tudás elterjedését lehetővé teszi, ami pedig magával hozza az igazságot és a jóindulatot, melyből a hitbéli különbözőség elfogadása is fakad (Cole, 1866, p. 4).

Ahogy a bevezetésben fogalmazott, Cole határozottan meg volt győződve arról, hogy egy ilyen összefoglaló munkára igenis szükségük van a tömegeknek, főleg azoknak, akiknek korlátozottak az olvasási lehetőségeik.

A szöveg első részében Cole nagyon rövid leírást ad a különböző vallásokról és azok szektáiról/elágazásairól, illetve a keresztény vallások esetében összeveti a hasonlóságokat és különbségeket is. A második részben részletesebben is kitér a vallások szent szövegeire és mindazokra a forrásokra, amelyeket használt.

1867-ben Cole újabb vallási témájú könyvvel jelentkezett, mégpedig a korábban már elkezdett *The real place in history of Jesus and Paul* című művel, melyben egyrészt a bibliai történeteknek, Jézus tetteinek a valóság alapját vizsgálja, majd más vallásokat is górcső alá vesz, és azt feszegeti, megtörténhettek, igazak lehettek-e azok a történetek. Bár a címben csak Jézus és Pál szerepel, a kötetben Mohamed, Buddha, Zarathustra és mások tettei, csodái is megkérdőjeleződnek. Csupán néhány példa: Zarathustra és Jézus is képes volt járni a vízen; Buddha, Mózes, Illés és Jézus is több hétig böjtölt; Buddhát remetesége idején majmok, Illést pedig hollók etették; Mohamed alatt a teve, a Paradicsomban a kígyó, Bálám számára mind emberi nyelven szólottak (Cole, 1867, pp. 26–27). Márpedig bármely tan, mondja ki Cole, amelynek csodákra van szüksége ahhoz, hogy igazolja magát, nem érdemli meg, hogy kövessék. Természetesen a kötet hatalmas felzúdulást okozott, pedig Cole semmi mást nem tett, mint a tudomány eredményeivel, magyarázataival próbálta igazolni a megkérdőjelezett eseteket, illetve igyekezett párhuzamot vonni egyes cselekedetek között még akkor is, ha azok más vallás talaján fakadtak. Ugyanezen fejtegetést folytatja egy évvel később, 1868-ban megjelent művében, az *Unlimited Mental Freedom Necessary to the Welfare of Man* (Cole, 1868) című füzetkében, további lehetetlenségeket sorolva fel (pl. a Biblia szerint a világ hatezer éves, míg a megcáfолhatatlan geológiai tények szerint több millió) (Cole, 1868, p. V). Fel is teszi a kérdést, hogy ebben a felvilágosult korban bárki, aki ismeri a tudományokat, hogyan hiheti el a Biblia állításait. Matematikai, történelmi, földrajzi, biológiai tényeket sorol fel, melyeket bibliai tényekkel, állításokkal fordít szembe, és természetesen, szabad gondolkodásra buzdít.

Egy, a témában készült előszóban (Cole, é.n.), mely vélhetően a *The real place in history of Jesus and Paul* második részéhez készült, Cole kifejti azt a véleményét is, miszerint a vallás az emberiség ösztönös igénye, és hogy egy spontán kialakuló vallás nagyon hasonlítana a világban már elérhető vallásokhoz, hiszen ugyanazokra az emberi erényekre, szenvedélyekre, reményekre, félelmekre, előítéletekre és önzésre keresne válaszokat. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy lehetséges lenne egyetlen, az alapkérdésekre megnyugtató választ, megoldást

kínáló vallást létrehozni. Ugyanezen írásában 11 pontban foglalja össze a vallások hasonlóságait, miszerint

1. mindegyik azt állítja, hogy az egyetlen, igazi vallás;
2. mindegyik hisz egy felsőbb lényben, aki a világot teremtette és irányítja;
3. erkölcsi tanításokkal látja el követőit;
4. valamilyen formában hisz a mennyben és a pokolban vagy túlvilágban, a síron túli életben, ahol a földi élet után büntetés vagy jutalom jár;
5. mindegyik követ egy nagy tanítót, aki a vallás tanításait hivatott terjeszteni;
6. ez a tanító és a követői számtalan csodát visznek véghez;
7. az egyház hierarchikus rendbe tagolódik;
8. a követők tisztelik az egyház vezetőit és elzarándokolnak a sírjukhoz;
9. van egy Szent Föld, ahonnan a vallás származik;
10. létezik egy könyv, amely összefoglalja a tantételeket, a vallásalapító életét, beszédeit, tanításait;
11. mindegyik vallás további irányzatokra, szektákra tagozódik, melyek mindegyike azt állítja magáról, hogy nála rejtezik az igazság (Cole, é.n.).

Látható, hogy ez egy nagyon leegyszerűsített séma, és ennek tükrében Cole szemszögéből valóban elképzelhető lehetett az egyetemes világvallás.

„A kisebbséggel való együttgondolkodás, vagy csupán a tanult többség véleményével szembeni gondolkodás még nem szül elbizakodottságot”³⁹ – mondja ki Cole, és maga mellé állítja Galileit, Vergiliust és számos más tudóst, akik szembe mertek fordulni a saját koruk bevett gondolkodásával, az elfogadott igazságokkal (Cole, 1868, p. III). 1869-ben megjelent írásában, mely az *An Essay On the Deluge* (Cole, 1869) címet viselte, a noéi özönvíz lehetetlenségét magyarázza. Ebből a szempontból még érdekesebb, hogy éppen a szivárványt választotta a Book Arcade jelképéül, talán ezzel is a Bibliában kőbe véselt magyarázatokkal, állításokkal akart szembe szállni.

Cole utolsó komolyabb írása vallási témában egy előadásának a leirata a spiritualizmusról, mely 1871. július 9-én hangzott el a Melbourne-i Szabadgondolkodók Társaságának egyik estjén (Cole, 1871). S hogy a spiritualizmus miként eshet a vallás kategóriájába, azt Cole már a szöveg legelején megmagyarázza: spiritualizmusról akkor beszélünk, ha a túlvilágra távozott lelkek képesek és kapcsolatba is lépnek az evilágon maradottakkal. Ez pedig minden, általunk ismert vallásban lehetséges. Cole a maga racionalista szemléletével már a második bekezdésben lehetetlen feladat elé állítja az olvasót/hallgatót: ha igaz, hogy a lelkek kapcsolatba tudnak lépni az evilágiakkal, úgy azt tudományosan bizonyítani lehet és kell. Ha pedig nem igaz, akkor azt is (Cole, 1871, p. 1).

³⁹ „The mere act of thinking with the minority, or even thinking contrary to the opinion of the learned multitude, does not constitute presumption.”

Érdekes, hogy Cole végül egyetlen, vallásokkal foglalkozó írásában sem említette a Taplintól hallott ausztrál őslenda és a kereszténység közötti párhuzamokat, sőt, semmilyen írásában nem foglalkozott alaposabban az ausztrál őslakosokkal.

Cole 1866 és 1871 között vetette papírra vallással kapcsolatos írásait, ezeket mind álnéven, a saját költségén adta ki. Amint látjuk, ez az Eastern Marketen töltött időszakra esik. Talán a valódi könyvesboltok, Book Arcade-ok megnyitása (1873) után már nem maradt ideje ilyen jellegű művek írására. Mivel 1873-tól együtt dolgozott az akkor 13 éves William T. Pyke-kal, és mivel 1875-ben megnősült⁴⁰, majd gyermekei lettek, nagyobb kihívást látott a gyermekek nevelésében, oktatásában és minőségi olvasmányokkal való ellátásában. Saját, egyedi hitének, filozófiájának, erkölcsi elveinek alapgondolatait, alaptételeit a Book Arcade-okban használt érméken⁴¹ tette közzé, így juttatta el a nagyközönséghez. Néhány példa a 9. számú mellékletben látható.

Amelia Mellor azt írja, hogy Cole családjában mindenki olyan vallást követhetett, amilyen csak akart (Mellor, 2022, p. 49). Ha nagyban tehát nem is, kicsiben megvalósította a vallási egyenlőséget, és az emberiség egységében látta az egységes világvallást.

4.2. Emberek közötti egyenlőség

Az emberek közötti egyenlőség, illetve egyenlőtlenség szintén régóta foglalkoztathatta Cole-t, hiszen már első írásaiban is vannak erre utaló nyomok. Valószínűsíthető, hogy már a Londonban töltött néhány hónap is keserves, saját bőrén szerzett tapasztalatokat hozott számára, ám a helyzet kegyetlenségével, a színesbőrűek kizsákmányolásával, a fehér ember túlterjeszkedésével Dél-Afrikában töltött ideje alatt szembesülhetett igazán. Ausztráliában a helyzet némileg kifordított volt, hiszen papíron az őslakosok megkapták a szavazati jogot, de elzavarták őket az értékesebb földterületekről. A nagyobb ellenállást a kínai (később japán, jávai) betelepülők váltották ki Ausztráliában, ez indította el a fehér faj felsőbbrendűségét hirdető Fehér Ausztrália-mozgalmat. Cole az első pillanattól kezdve ellenezte a megkülönböztetést és a színesbőrűek, bevándorlók elnyomását, hátrányos helyzetbe hozását. Véleményét az 1903-ban négy külön füzetben megjelent *White Australia Question* (Cole, 1903) című írássorozatában fejtette ki részletesen. Már az első rész (*White Australia Impossible*) előszavában felveti, hogy bizony attól a pillanattól kezdve, hogy az európaiak betették a lábukat Ausztráliába, a fehér férfiak igenis kapcsolatba kerültek az őslakos nőkkel, aminek

⁴⁰ Feleségét, nem meglepő módon, egy hosszú, elmésen megfogalmazott újsághirdetés segítségével ismerte meg. <https://www.dropbox.com/s/rudhfdfspd9jl8b/1875%2007%2003%20Herald%20Sat%20p3%20A%20Good%20Wife%20Wanted.pdf?e=1&dl=0>

⁴¹ Vallási témájú érméiből itt látható válogatás: <https://www.ewcole.com/publication/religion-philosophy/>

eredményeként kevert gyermekek születtek az ország egész területén, és ez a keveredés azóta is folyik. Majd a szemrehányások sorát folytatva a Bibliát idézi: „Az Isten, aki teremtette a világot és mindazt, ami abban van... az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette” (ApCsel 17: 24–26), tehát bármilyen erős és egyetemes is a színesbőrűek elleni gyűlölet, valójában nincs különbség fehér és színesbőrű ember között. A főleg keresztényekből álló kormánynak még azt is a szemére veti, hogy a megszavazott törvény alapján maga Jézus sem élhetne Ausztráliában, hiszen ázsiai származású és színesbőrű, akármennyire is szeretik őt fehérbőrű, európai kinézetű emberként ábrázolni.

Cole úgy érezte, hogy a fehér ember előítélete a színesbőrűek iránt túlságosan erős, ez gátolja meg, hogy megértse és igazságosan bánjon a színesekkel. Jó tanácsul ajánlja, hogy mindenki tegye félre az előítéleteit és igyekezzen elfogadni másokat, mert csak így értheti meg, hogy „azok az emberek, akiket nem ismerünk, pont olyan jók, mint azok, akiket ismerünk”⁴². Ez a gondolat fogalmazódik meg a D24-es érmén is (10. számú melléklet).

Természetesen felveti azt a kérdést is, hogy ha a fehér ember elfoglalhatta a színesbőrűek földjét, ahogy történt ez Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában, vajon miért ne lenne joga bármely színesbőrű népnek terjeszkedni a fehér emberek területén? Ráadásul a színesbőrűek sokkal többen vannak, sokkal több éhező és szegény van közöttük, tehát nagyobb szükségük lenne Ausztrália lakatlan területeire, hogy ott letelepedhessenek, mint a fehéreknek. Komoly számításokkal támasztja alá, népsűrűségi adatokkal igazolja⁴³ (11. számú melléklet), hogy Kína, Japán és Jáva sokkal sűrűbben lakott és rohamosabban nő a lélekszáma, mint Ausztráliának, így nem csupán botorság, de képtelenség is kívül tartani őket a határokon. Ennek oka pedig az, hogy a színesbőrűek melegebb éghajlaton, virágzóbb körülmények között, főleg növényi táplálékon, egészségesebben élnek és több gyermeket hoznak a világra, mint a húsevő, egészségtelen fehér emberek.

A koronát az érvelésre egy térképpel⁴⁴ (12. számú melléklet) teszi fel Cole, miszerint a bőrszín attól függ, hol él az ember. Erről külön pamfletet írt *The Cause of Color in Mankind* címmel, mely a *White Australia Question* sorozat második darabja lett. Az írásban tudósoktól idéz, tudományos tényekkel igazol és cáfol, hogy meggyőzze olvasóit. Röviden: Afrikát azért nevezik a legsötétebb kontinensnek, mert itt élnek a legsötétebb bőrű emberek, hiszen itt éri őket a legtöbb napsütés, de ha összehasonlítjuk az Ausztrália északi és déli részén élőket, még

⁴² „The people everywhere that you do not know are as good as the people that you do know.”

⁴³ Lásd még *Cosmopolitan Reasoner*, pp. 43/101 https://www.ewcole.com/wp-content/uploads/2020/12/Cosmop_044-1536x1407.jpg

⁴⁴ <https://www.ewcole.com/wp-content/uploads/2020/12/Causes-of-Colour-BW.jpg>

a fehéreket is, főleg, ha azok régebben élnek az országban, láthatjuk, hogy az Egyenlítőhöz közelebb élők bőre sötétebb. Ez pedig fizikailag is lehetetlenné teszi a Fehér Ausztrália megvalósulását.

Azt gondolhatnánk, hogy ezzel az érveléssel Cole végleg beverte a szöveget a Fehér Ausztrália-politika koporsójába, ám ő tartogat még valamit a tarsolyában. Bebizonyítja, hogy valójában a népek keveredése miatt nem létezik tisztán fehér vagy színesbőrű egyén, ehhez az országok különböző népeit, azok keveredését mutatja be történelmi és földrajzi adatokkal alátámasztva. Véggökövetkeztetése szerint az emberi faj folyamatosan keveredett, keveredik és keveredni is fog, és ez a keveredés, mai nyelven a génkészlet frissülése igenis jót tesz emberiségnek.

Cole olyannyira kiállt a más nemzetből származók mellett és a Fehér Ausztrália-politika ellen, hogy a második Book Arcade-ban 1895-ben Teaházat hozott létre, melyben kínai porcelánból kínáltak valódi kínai és indiai teát, a falakat kínai és indiai festmények díszítették, és az alkalmazottak (szakács, felszolgálók) is kínaiak voltak, hagyományos öltözkében (Turnley, 1974, p. 114).

Szintén ezen megfontolásból alkalmazta Simon Gabrielt, aki ugyan színesbőrű szülők gyermekeként, Mauritiuson született, egy fura betegség folytán a bőre kifehéredett, és alig tíz év elteltével már senki nem mondta meg róla, hogy eredetileg csokoládébarna volt.

Cole mindenféle diszkriminációt ellenzett, ha csak tehette, kiállt a védelemre szorulókkal mellett, és ha lehetősége akadt, jó példával járt elől. Így támogatta a nők esélyegyenlőségét, a szüfrassetmozgalmat, az észszerű öltözködést, és felkarolta a jó eszű, szegény sorsú fiúkat (mint W. T. Pyke), alkalmazta őket a boltjában, szakmát, megélhetést, jövőt adott a kezükbe. Többek a Cole's Book Arcade eladásakor megvásároltak bizonyos készleteket, volt, aki a használt könyveket, volt, aki a kölcsönkönyvtárat, míg mások saját könyvesboltot alapítottak. Cole mindent megtett tehát, hogy az általa oly nagyra tartott Tudás megtalálja az útját az emberekhez.

4.3. Világszövetség

Ahogy a fentebb már idézett *Hobbies* előszavában is vallja, Cole másik vesszőparipája a világegység volt. Gondolatait a *Federation of the World Inevitable before the Year 2000* (Cole, 1886) című pamfletben foglalta össze 1886-ban, 15 évvel az Ausztrál Államszövetség létrejötte előtt. Hitte, ha a Brit Nemzetszövetség létrejöhetett és működhet egy irányító szerv alatt, a Világszövetség is megvalósítható. Sokan utópistának, álmodozónak tartották emiatt, de – a modern gondolkodású kortársak közül – sokan álltak ki mellette és vallották vele együtt a világegység lehetőségét és szükségességét (Cole, 1890, p. 3).

Cole hitte, hogy a világegységgel az egyetemes oktatás és tudás is elérhetővé válik, aminek következtében az emberiség hiteles adatokat kap majd a világról, az emberek megértik, hogy a nemzetek közötti különbségek úgy mentálisan, mint fizikálisan, alig valamivel nagyobbak, mint testvér és testvér között, azaz minden ember egyforma és egyenlő, ez pedig szükségtelessé teszi majd a hadiflották, hadseregek fenntartását, hiszen nem lesz többé háború.

A tömeges oktatás elterjedésével az intelligens emberek számának növekedését várta. Ahogy írja, máris láthatóan kisebb a bűnözés, kevesebb a háború és nem is követel annyi vérontást. (Sajnos, nem tudjuk, mit gondolt az első világháborúról, amelyet még megért. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy két fia közül egyik sem harcolt a háborúban.) A rabszolgaságot eltörölték, a lelkiismereti szabadság mindenki számára elérhető, a túlzott nemzetieskedés és törzsi gondolkodás kihalóban van, és helyüket az emberségesség veszi át. Az ember kiemelkedett a barbárság mélységeiből és hatalmas lépésekkel halad előre a fejlődés útján.

Írásában méltatja a tudományok csodás fejlődését, mely az utóbbi száz évben hihetetlen mértékben felgyorsult, hosszasan sorolja a technikai vívmányokat, mellyel behálózzák, közelebb hozzák, körülölelik az egész világot, kiemelve a távírót, a telefont, a vasutat, a gőzhajózást, a tömegtájékoztatást. Bár nem ezeket a szavakat használja, de valójában globalizációról és világfaluról beszél. Felhívja a figyelmet olyan találmányokra, amelyek célja az emberi élet javítása, segítése, mint például a háztartási eszközök és mindezekhez az egyre terjedő villamos energia, vagy az egészségmegőrzésben használt anyagok és eszközök. Kiemeli a felsorolásból a nyomdagépeket, melyek a tömegtájékoztatás és a széles körű oktatás legfontosabb eszközei, mivel segítségükkel az elmúlt ötven évben több könyv és újság láthatott napvilágot, mint előtte a történelem során összesen.

Cole hangsúlyozza, hogy a világon minden embert ugyanazok a szenvedélyek, szeretet, gyűlölet, remények és félelmek, ugyanazok a célkitűzések hajtanak. Még a nagy gondolkodók: Homérosz, Platón, Szókratész, Zarathustra, Buddha, Konfuciusz, Ciceró, Vergilius, Galilei, Schiller, Goethe, Humbolt, Shakespeare, Bacon, Milton, Newton, Franklin és Victor Hugo is hasonlóan vélekedtek az élet nagy kérdéseiről. Éppen ezért a világszövetség nem csupán lehetséges és valószínű, de szükséges és elkerülhetetlen is.

Cole jóslatokat⁴⁵ fogalmaz meg a 2000. évre vonatkozóan, érdemes belenézni, mennyire látott a jövőbe, illetve egyáltalán megvalósultak, megvalósulhattak-e az álmai.

– *A repülőgépek általános használatával a Föld minden pontja elérhetővé válik.* Megvalósult.

⁴⁵ A jóslatok eredeti angol nyelvű változatait terjedelmi okokból nem közlöm, de elérhetőek a forrásdokumentum linkjén. A jóslatokkal bővebben is foglalkozom a KÖKAP-ban megjelent cikkemben (Cséplő, 2024).

- *Az emberek ezek (repülőgépek) használatával egy héten belül eljutnak az antipódusokra*⁴⁶. Ennél rövidebb idő is elég.
- *A vasutak, távirók, telefonok és későbbi találmányok behálózzák majd a Föld teljes felszínét, közelebb hozva egymáshoz a nemzeteket, összefogásban, testvériségben.* A behálózás megvalósult, a közelebb hozás is. A testvériség és az összefogás még várat magára.
- *Minden ember számára elérhető lesz az oktatás és a tudás az egész világon.* Kivéve, ahol például vallási okokból a nők nem járhatnak iskolába. A tudáshoz való egyenlő hozzáférés pedig még a civilizált országokban sem tetten érhető, gondoljuk csak a brit fizetős magániskolákra. Ugyanitt kell feltennünk azt a kérdést, hogy mi is az iskola valós feladata, mert nagyon sok esetben oktatás helyett inkább egyennevelés és gyermekfelügyelet zajlik, mely során a gyermekek egyéni képességei, készségei háttérbe szorulnak, fejlesztetlenül maradnak.
- *Egyetlen egységes és érhető nyelvet fog beszélni az egész világ, melynek az angol nyelv az alapja, és amelyet a többi nyelvből a legjobb és legkifejezőbb szavak gazdagítanak, egyszerűsített helyesírással.* Az angol világnyelv, ez nem kérdés. Hogy egyszerűsödik, az is tény, és hogy bővül a szókincse más népek szavaival, szintén egyértelmű. Ám ez mégsem az az egységes nyelv, amit Cole megálmodott, annak az eszménynek inkább az eszperantó felelt volna meg. Ugyanakkor itt is értékvesztéssel jár, ha egyes nyelvek kihalnak.
- *Egyetlen értelmes vallásban fognak hinni az emberek, mely magában foglalja a halhatatlanságba vetett hitet is.* Az emberi közösségek a világ jelenségeinek értelmezésére hiedelmeket hoznak létre, így adva magyarázatot az észlelt jelenségekre és gyakorlati útmutatót a mindennapi életre (Csányi, 2015, p. 266). Ahhoz tehát, hogy egy egységes hiedelemrendszer létrejöhessen, egységes közösségre, egységes kultúrára lenne szükség. Bár a kereszténység a New Age-ben megtalálta a számára ellenséges, minden vallást összemosó irányzatot, az mégsem tekinthető egy mindenki által követendő és követhető világvallásnak. A különböző hitek, hiedelmek, vallások eltűnése, beolvadása, összemosódása viszont határozottan értékvesztéssel jár.
- *Általános választójog válik elérhetővé az egész világon.* Bár tényleg hatalmas lépések történtek, mégis akadnak még helyek a Földön, ahol ez nem valósult meg, mint például a muszlim országokban a nők választójoga.
- *Általánossá válik az öntözés és a tudományos alapú földművelés.* Csányi meglátása szerint a tudományos, termelési igény alapú földműveléssel az ember kiradírozta a bioszférát, megszüntette annak önszabályozását, kétségessé téve fennmaradását (Csányi, 2015, p. 325).
- *A tudásra szomjazó emberek utazni fognak, hogy még teljesebben megértsék a világot, amelyben élnek.* Ebben hiba nincs. Csak akad, aki repülőre ül, és van, aki csupán könyvtári könyvek lapjain utazik, esetleg az interneten keresztül szerzi meg az óhajtott tudást.

⁴⁶ A Földnek pontosan az ellenkező oldala.

- *Az emberek úgy fogják érezni, hogy az evés, ivás, alvás, öltözködés, játék és pénzszerzés nem az élet kizárólagos célja, és valami magasabb, nemesebb cél felé törekszenek majd.* A globalizáció alapja a kapitalista világgazdaság, azaz a piac. A piacközpontúság pedig éppen afelé hajtja az embereket, hogy magasabb és nemesebb célok helyett az anyagi javakat részesítsék előnyben.
- *Az emberek rá fognak jönni, hogy az élet és az univerzum ezer titka mind arra szolgál, hogy gondolkodásra készítse őket, hogy kiterjeszthessék intellektusukat az igazság felfedezésének folyamatában.* Az előző ponttal összhangban, Csányi idézve: „a piac semmit sem mond az élet értelméről, a honnan jöttem, hová megyek nagy kérdéseiről. /.../ Az értelmes élet redukálódott a státuszok, javak, szórakozás köreire. Talán egy lassabb életforma, a lokális kultúrák kivirágása javítana a helyzeten” (Csányi, 2015, p. 330).
- *Létrejön a világegység politikai, vallási és nyelvi tekintetben.* Létezik az Egyesült Nemzetek Világszövetsége, mely azonban nem irányítja a világot. A szervezetnek hat hivatalos nyelve van, és az angol valóban világnyelv lett, ahogy fentebb is említettem. Ám mindez nem jelent politikai és nyelvi világegységet. Az egységes világvallás létrehozásának, létrejöttének esélye azonban szerintem a nullával egyenlő.

Természetesen ebben a témában is készültek Cole-érmék, melyek közül néhány a 13. mellékletben látható.

4.4. Szórakoztató könyvek

Cole számtalan könyvet írt, teljes műlistája azonban mégsincs, mert könyveinek jó részét költséghatékonyan, papírkötésben adta ki, így például a kertészeti témákban írott könyvei egész egyszerűen elkorhadtak a kertek tárolóiban (Duxbury, 2003). A korábban említetteken túl elsősorban a gyerekkönyveit emelném ki, hiszen Cole alapvetően az oktatásban, olvasásban, önművelésben látta a világ előmenetelének kulcsát.

Egy vicces gyerekkönyv ötlete Cole fejében már azelőtt megfogant, hogy saját gyermekei lettek volna. Az ötlettől a kivitelezésig ívelő utat Turnley írja le részletesen (Turnley, 1974, pp. 54–59). A Book Arcade-nak és ifjú alkalmazottainak köszönhetően számos gyerekkönyv megfordult Cole kezében, melyek szenteskedő, nyájas hangvétele taszította. Egy helyütt le is írja, hogy a száraz iskolai tankönyvekkel csak csekély előmenetelt lehet elérni, ám ha vicces, rajzos könyveken keresztül próbáljuk meg oktatni a gyermekeket, szemük felragyog, szájuk kacagásra nyílik és mindent azonnal tudni akarnak (idézi Turnley, 1974, p. 54). Cole tehát gyűjteni kezdett mindent, ami szerinte mosolyra fakasztaná a gyerekeket, a viktoriánus korban oly kedvelt újságkivágásos módszert alkalmazta. Ha bármiről úgy gondolta, hogy gyerekkompatibilis, még ha felnőtt tartalom volt is, eltette későbbi felhasználásra. Gyakran egy-egy, felnőtt tartalmat illusztráló képhez új feliratot, történetet írt a gyerekolvasók számára,

máskor komolyabb tartalmakat hangolt át gyereknyelvre. Egyes történeteket, rajzokat a napi *Herald*-felületén hozott le tesztelésként.

1876-ban a Book Arcade-ot szinte megostromolták a fiatal olvasók (és szüleik), a Tom Sawyert keresve. A könyv sikere visszaigazolás volt Cole számára, hogy igenis szükség van humoros gyerekkönyvekre. Cole maga is nagy rajongója volt Mark Twainnek, a szatirikus humorú amerikai írónak, néha ő is felhasznált egy-egy csípősebb fordulatot, vagy igyekezett hasonló hangvételt megütni írásaiban.

1879-re összegyűlt annyi anyag, hogy Cole végre nekiállhatott összeszerkeszteni egy saját könyvet. A kész anyaggal szokásos nyomdászát kereste fel, és igyekezett a lehető legjobb minőségű könyvet kihozni egyshillinges bekerülési költség alatt, mert szeretne volna azonnal sikerre vinni a könyvet, mint a legszórakoztatóbb és legolcsóbb gyerekkönyvet a piacon. Úgy vélte, a haszon a Book Arcade-ba betérők egyéb vásárlásain úgymint meglesz. Cole nagyon szeretett volna a könyv borítójára szivárványt tenni, ám ez a megszabott költségvetés szerint nem volt lehetséges. Bell végül így is nagyon mutatós könyvet állított elő, mely azonban csak a leírásokból maradt ránk, egyetlen példány sem található belőle sem a könyvtárakban, sem pedig a család tulajdonában. A könyv végül a *Cole's Funny Picture Book*⁴⁷ címet kapta, alcímként pedig „a világ legviccesebb képeskönyve” felirat díszelgett rajta. A kötet először 1879 karácsonyára jelent meg, és nagyon pontosan előkészített és levezényelt hirdetéskampány előzte meg. Cole októbertől kezdve hetente, majd hetente kétszer, karácsony előtt pedig naponta jelentkezett friss hírrel arról, hogy valami különlegessel készül karácsonyra. Ugyanezen időszak alatt a Book Arcade-ot is felújította, a szivárványokat újrifestette, a tükröket kifényesíttette, a kirakatokat ragyogóvá varázsolt és friss tartalommal töltötte fel. Mindent megtett, hogy a karácsonyi szenzációra betérő vásárlót elkápráztassa. 1879. december 24-én végre megjelent a hirdetés: „A mai napon megjelenik a Book Arcade-ban a valaha kiadott legolcsóbb gyerekkönyv, melynek címe: Cole Mókás-képeskönyve!”⁴⁸. A Book Arcade-ban tolongott a tömeg, mindenki arcára, aki csak belelapozott a kötetbe, mosoly telepedett. Az újságok (Cole Victoria kolónia minden egyes újságjának küldött egy példányt) elismerőleg nyilatkoztak a kötetről. A könyvet folyamatosan készleten kellett tartani, így Cole halála évében, 1918-ban már a 48. kiadásánál⁴⁹ járt. Cole még előkészítette a második kötetet, de a

⁴⁷ Cole mókás-képeskönyve, a teljes kötet megtalálható itt: <https://www.gutenberg.org/files/30726/30726-h/30726-h.htm>

⁴⁸ Published this day at the Book Arcade, the cheapest Child's Picture Book ever published in the world under the name of COLE'S FUNNY PICTURE BOOK!

⁴⁹ Vélhetően valójában inkább csak utánnyomásokról van szó, bár Cole szeretett javíztatni a verseket, sőt, Ruby nevű kislánya kedvéért 1890-ben új verset is illesztett a kötetbe, melyet végül a kiadás előtt röviddel elhunyt lánya emlékének ajánlott.

megjelenést már nem érhetette meg. Jegyzeteiből, gyűjteményéből unokája, Cole Turnley állította össze a harmadik kötetet az 1970-es években. A *Mókás-képeskönyv* ma is megtalálható szinte minden ausztrál gyerekszobában, bár talán már kevésbé értik úgy a gyerekek, mint a saját korában. Erről tanúskodik Jane Sullivan újságíró is, miszerint Londonban felnőve és a könyvet lapozgatva folyton a világ túlfelére, Melbourne-be vágyott, mert ahol ilyen gyerekkönyvet írnak, ott biztosan nagyon jó lehet gyereknek lenni (Sullivan, 2020). Cole számos, a *Mókás-képeskönyv*höz hasonló, bár kisebb terjedelmű könyvet írt, tematikus kis köteteket az ábécéről, az állatokról, a virágokról, az óvodáról, a vasútról, és még hosszan sorolhatnánk⁵⁰.

Hasonló mókás könyveket Cole a felnőttek számára is írt, a *Cole's Fun Doctor* és a *Cole's Fun Doctress* kifejezetten nekik szólt, ezeknek a köteteknek a célja egyértelműen a szórakoztatás, nevettetés volt, mivel hitte, hogy a jó kedély, a nevetés gyógyító hatással van az emberekre. Ez alapján adta a címeket is. Ugyanez volt a célja a *Cole's Intellect Sharpener and Family Amuser* címet viselő kötetnek is, melyben találós kérdések, rébuszok, rejtvények és játékok kaptak helyet (Turnley, 1974).

⁵⁰ Részletes felsorolás a <https://www.ewcole.com/publication/fun/> oldalon található.

Összegzés

A technológiai, ipari és tudományos haladás nem csupán földrajzilag szélesítette ki a világot, hanem intellektuális és filozófiai értelemben is. Mindez pedig optimista jövőképet, a tudásba és tudományba vetett hitet eredményezett, folyamatos gondolkodásra, kételkedésre, tervezésre készítette az intelligens embereket, így Edward William Cole-t is.

Cole számtalan vitakörnek és társaságnak volt a tagja, így mindig friss információkkal bírt a legújabb változásokról is, azokról konkrét véleménye volt, amelyet pamfletjeiben, írásaiban, könyveiben, de még újsághirdetéseiben is közkinccsé tett.

Néha utópisztikus ideáiban mélyen hitt, elméleteit tudományos tényekkel, tudósok állításaival igyekezett igazolni, minden gondolatát a világ fejlődésének szolgálatába állítva. Sok mindenben megelőzte kortársait, messzebbre látott, mint akkoriban sokan. Ám minél messzebb nézünk, annál torzabb a kép, így elvei, s főleg jóslatai valóban utópisztikusak maradtak.

Élete fő műve azonban a világ legnagyobb könyvruházaként elhíresült Book Arcade volt, mely hatalmas könyvkészletével, kölcsönkönyvtárával mindenki számára elérhető tudást, szórakoztató elemeivel tartalmas kikapcsolódást, multikulturális környezetével ma is irigylésre méltó egyenlőséget és szabadságot biztosított minden betérő számára. A sors furcsa fintora, hogy a Book Arcade épületéből mára szinte semmi nem maradt, egyedül csak az annyira vágyott – és engedély nélkül épített – üvegtető áll még a ma Howey Place néven ismert, de gyakran csak Cole's Walknak nevezett utcácskában.

Cole könyvei, írásai talán avíttá váltak mostanra, mégis olyan világba engednek betekintést, mely rég a múlté, és nagy segítségünkre vannak abban, hogy jobban megértsük a kort, az akkori mozgatórugókat, a történelmet, az embereket.

Cole a legnemesebb célokért küzdött, magasra tette a lécet, igyekezett nemzetét, az egész emberiséget felemelni, okítani, szórakoztatni, művelni. Olyan példát állít az utána jövők elé, amit érdemes követni, és ha bármikor úgy éreznénk, kevesek vagyunk egy ekkora feladathoz, ne habozzunk a változást, a tanítást, a világmegváltást kicsiben, a saját, közvetlen közegünkben elkezdni.

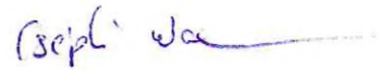
Cole számára hosszú és kalandos volt az út a Book Arcade-ig, mivel őt az aranyláz csábította Ausztráliába. Ám ahogy Tony Rudd fogalmaz: „Edward William Cole valóban talált aranyat Ausztráliában, de nem az aranymezőkön, ahogy várta volna, hanem azt a fajtát, ami hagyományosan a szivárványhoz kötődik”⁵¹ (Rudd, 2021, p. 18).

⁵¹ „Edward William Cole would discover gold in Australia, not in the goldfields as he expected, but the kind traditionally associated with a rainbow.”

Nyilatkozat

Én, **Cséplő Noémi** nyilatkozom, hogy dolgozatom elkészítésekor Mesterséges Intelligenciát nem használtam.

Dátum: Tiszakécske, 2024. 04. 13.

aláírás

Felhasznált irodalom

Broinowski, Richard (2020): *Under the Rainbow: The Life and Times of EW Cole*. The Miegunyah Press.

Cole, E. W. (1861): *Cole's Diary, 1860–1861* (kézirat). <https://www.dropbox.com/s/dr7k3b0rm0sc1xm/1860-1861%20EW%20Cole%20Diary.pdf?dl=0> [2024. 03. 27.]

Cole, E. W. (1862): *Cole's Diary, 1862–1866* (kézirat). <https://www.dropbox.com/s/w8c6c7f8sama5h1/1862%20EW%20Cole%20Diary.pdf?dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1866): *Cole's Information for the People on the Religions of the World*. szerzői magánkiadás. <https://www.dropbox.com/s/35gmxijie1lmfye/Coles-Information-SLV-9MB.pdf?e=1&dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1867): *The real place in history of Jesus and Paul*. szerzői magánkiadás. <https://www.dropbox.com/s/zs8xja5wf935593/The-Real-Place-In-History-Of-Jesus-And-Paul-2MB-SLV.pdf?e=1&dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1868): *Unlimited Mental Freedom Necessary to the Welfare of Man*. szerzői magánkiadás. <https://www.dropbox.com/s/pm19g4kwsz3cxnm/1868-Unlimited-Mental-Freedom-Booklet-13MB.pdf?e=1&dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1869): *An Essay On the Deluge*. szerzői magánkiadás. <https://www.dropbox.com/s/wd6vt85zlyyhce/Deluge-168MB.pdf?e=1&dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1871): *Spiritualism* (előadás). <https://www.dropbox.com/s/xsq5g77fw3fbrqr/Spiritualism-Speech-To-Melbourne-Free-Discussion-Society-1871-SLV-4MB.pdf?e=1&dl=0> [2024. 02. 29.]

Cole, E. W. (1886): *Federation of the World Inevitable before the Year 2000*. <https://www.dropbox.com/s/8vw682ox9m1xumd/Federation%20of%20the%20World%20Inevitable%20Before%20The%20Year%202000%20-%20EWC.pdf?e=1&dl=0> [2024. 03. 03.]

Cole, E. W. (1890, szerk.): *Cyclopaedia of short prize essays on the federation of the whole world : illustrated with representative portraits of all nations ; First series containing fifty essays by fifty Australasian writers*. E.W. Cole. <https://nla.gov.au:443/tarkine/nla.obj-2863282273> [2024. 03. 05.]

Cole, E. W. (1903): *The White Australia Question*. E. W. Cole Book Arcade. <https://nla.gov.au:443/tarkine/nla.obj-52813528> [2024. 03. 03.]

Cole, E. W. (1905): *Cole's Cosmopolitan Reasoner*. E. W. Cole Book Arcade. <https://www.dropbox.com/s/wyjbbkt8b781ls/Cosmopolitan%20Reasoner%20101%20Pages%20146MB.pdf?e=1&dl=0> [2024. 03. 04.]

Cole, E. W. (1920): *Selected Works of E. W. Cole, Part II*. E. W. Cole, Book Arcade, <https://www.dropbox.com/s/xzf6fymvvp5afc7/Selected%20Works%20II%20NLA%20cdc-10739074.pdf?dl=0> [2022. 12. 14.]

Cole, E. W. (é. n.): To The Reader. <https://www.dropbox.com/s/9f5w2xhmdvgcet9/To%20The%20Reader.pdf?e=1&dl=0> [2024. 03. 06.]

Cséplő Noémi (2024): Edward William Cole, Ausztrália utópistája. *Közösségi Kapcsolódások - tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 4(1) (megjelenés előtt)

Dean, George D. (1988): *A Handbook on E. W. Cole, His Book Arcade, Tokens and Medals*. G. D. & G. F. Dean.

Domaniczky Endre (2018): *Ausztrália magyar szemmel: a fegyencleptől a jogállamig*. magánkiadás

Duxbury, Ken (2003a): With Mirrors and Rainbows: Part 1. *Australian Garden History*. 14 (6), pp. 20–24. <https://www.jstor.org/stable/44179757> [2024. 01. 03.]

Duxbury, Ken (2003b): With Mirrors and Rainbows: Part 2. *Australian Garden History*. 15 (1), pp. 14–19. <https://www.jstor.org/stable/44179139> [2024. 01. 03.]

Hahner, Péter (2021): *A régi rend alkonya*: Egyetemes történet 1648–1815. Kronosz.

Heller, Ágnes (2005): Mi a modernitás? | What Is Modernity? In: *Mindentudás Egyeteme*. Mindentudás Egyeteme, 4. Kossuth Kiadó, pp. 7–21. <http://real-eod.mtak.hu/1017/1/01%20Heller%207-22.pdf> [2023. 09. 18.]

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György (2004): *Jelképtár*. Helikon Kiadó

Inglis, Kenneth Stanley (1974): *The Australian Colonists: an exploration of social history, 1788-1870*. Melbourne University Press.

Kok, Jodi (2022): *Marvellous Melbourne's own Willy Wonka – E.W. Cole and his famous Book Arcade*. <https://blogs.slv.vic.gov.au/our-stories/ask-a-librarian/e-w-cole-and-his-famous-book-arcade/> [2023. 11. 04.]

L'Estrange, Sarah (2011): *The Imaginarium of EW Cole* Radio National 2011. 08. 21-i adás⁵² <https://www.abc.net.au/listen/programs/hindsight/the-imaginarium-of-ew-cole/2930080> [2024. 01. 03.]

MacIntyre, Stuart (2014): Ausztrália: Európai nemzet egy ősi földön. In: Furtado, Peter (szerk.): *Nemzettörténetek*. Móra. pp. 223–231.

Mellor, Amelia (2022): *A világ legnagyobb könyvesháza*. Manó Könyvek. (ford. Cséplő Noémi)

Mellor, Amelia (2023): *A mágikus könyvárus*. Manó Könyvek. (ford. Cséplő Noémi)

Mendes, Lisa (2017): *EW Cole – The Early Years*. (kézirat) <https://www.dropbox.com/s/nnm64k7n6modh1n/1852%20EW%20Cole%20The%20Early%20Years%20to%201852.pdf?dl=0> [2023. 11. 11.]

⁵² A dramatizált beszélgetés résztvevői: E. W. Cole unokái: William Rudd, Cole Turnley, Marilyn Rudd and Merron Cullum, valamint Ian Armstrong érmegyűjtő, Lisa Lang, a *Utopian Man* című mű szerzője, Deborah Tout-Smith, a Victoria Museum kurátora.

Piper, Alana J. (2017): Book Thieves: Theft and Literary Culture in Nineteenth and Twentieth-Century Australia, *Cultural and Social History*, 14. 2. sz., pp. 257–273, DOI: 10.1080/14780038.2016.1237447

https://www.academia.edu/29089471/Book_Thieves_Theft_and_Literary_Culture_in_Nineteenth_and_Twentieth_century_Australia_Cultural_and_Social_History_14_no_2_2017_257_273?email_work_card=interaction-paper [2024. 01. 04.]

Pyke, William T. (1928a): Fifty years of a bookman's life. *The Herald*, 1928. június 16. p. 17. <https://www.dropbox.com/s/3y0u2ptmwsdahhs/1928%2006%2016%20Herald%20Sat%20p17%2050%20Years%20Of%20A%20Bookman's%20Life.pdf?e=1&dl=0>, átirat: <https://www.dropbox.com/s/h50mbsw2kc66mpi/1928%2006%2016%20Herald%20Sat%20p17%2050%20Years%20Of%20A%20Bookman's%20Life%20Transcript.pdf?e=1&dl=0> [2024. 03. 03.]

Pyke, William T. (1928b): At the Sign of the Rainbow. *Advertising in Australia*, 1928. szeptember 1. pp. 59–61. [2024. 01. 03.] <https://www.dropbox.com/s/0q1mw3qpfm29r2v/1928%2009%2001%20Advertising%20in%20Australia%20p59%20Pyke%20At%20The%20Sign%20Of%20The%20Rainbow.pdf?dl=0> [2024. 01. 03.]

Rickard, John (1988): *Australia: A cultural history*. Longman Cheshire.

Rudd, Tony (2021): *EW Cole Research Summary England & South Africa* (based on EW Cole – The Early Years, by Lisa Mendes). (kézirat) <https://www.dropbox.com/s/p0tvejxrl8uy1gt/EW%20Cole%20Research%20-%20England%20and%20South%20Africa.pdf?dl=0> [2022. 12. 12.]

Shepherd, Rowena – Shepherd, Rupert (2004): *1000 jelkép*. Művészeti Kiadó

Sullivan, Jane (2020): *The enduring legend of E.W. Cole and his magical bookshop*. <https://www.smh.com.au/culture/books/the-enduring-legend-of-e-w-cole-and-his-magical-bookshop-20201008-p563bc.html> [2023. 11. 04.]

Tout-Smith, Deborah (2003): *Cole's Book Arcade Collection in Museums Victoria Collections* <https://collections.museumsvictoria.com.au/articles/1900> [2023. 11. 07.]

Turnley, Cole (1974): *Cole of the Book Arcade – A biography of E. W. Cole*. Cole Publications.

Twain, Mark (1963): *Utazás az egyenlítő körül* – Világjárók Klasszikus útleírások 4. Gondolat.

Way Back When (2019a): *Research Report: E. W. Cole*. (kézirat) <https://www.dropbox.com/s/m4up0vpd5msrgmp/1853%20EW%20Cole%20Research%20Report%20A%20July%202019.pdf?dl=0> [2023. 11. 11.]

Way Back When (2019b): *Additional E. W. Cole Research*. (kézirat) <https://www.dropbox.com/s/bygnas1rs9ec09u/1853%20EW%20Cole%20Research%20Report%20B%20Addendum%20November%202019.pdf?dl=0> [2023. 11. 11.]

az E. W. Cole Foundation által fenntartott honlap www.ewcole.com

A Victoria Museum hivatalos weboldala <https://collections.museumsvictoria.com.au/>